

OSMANLI BASINI

Nurettin GÜZ*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nde basın organları Avrupa'dan yaklaşık iki asırlık bir gecikmeyle kurulmuştur. İlk gazeteleri Fransız Elçiliği çıkarmış, bunu yabancı dillerde çıkan diğer gazeteler takip etmiştir. Türkçe ilk gazeteler doğrudan dev-let yöneticileri veya onların destekleriyle yayınlanmıştır. Türk Basınının modern anlamda kuruluşu 1860'lı yıllardan sonra olmuştur. Tanzimat'ın yetiştirdiği genç nesil çıkardığı gazetelerle yönetime muhalefet etmiş ve bu hareket daha sonra Genç Osmanlılar adını almıştır. Gazete mücadelenin bir aracı konumuna gelmiş, sadece yurt içinde değil yurt dışında da yönetime muhalefet eden gazeteler çıkarılmıştır. Yönetimin basın üzerindeki baskısı özellikle Sultan II. Abdülhamit'in istibdatı ile iyice artmış ve ülke içerisinde basın organlarının büyük bölümü kapanmıştır. 2. Meşrutî-yet'in ilanı basını gerekli özgürlük ortamını tanımış ise de bu uzun sürmemiş, İttihatçıların iktidarı ele almalarından sonra yeniden baskıcı bir döneme girilmiştir. Daha sonra gelen savaş yılları Osmanlı'nın yıkılışına kadar sürmüş, bu dönem basını olumsuz şekilde etkilemiş ve gelişmesini engellemiştir.

Anahtar Kelimeler: Basın, Osmanlı Basını, Türk Basın Tarihi.

OTTOMAN PRESS

ABSTRACT

The press was built two century late from Europe in Ottoman State. First newspapers was published from France Embassy and after that other new newspapers printed in another foreigner language. In early time Turkish newspapers was published by state managers or supported by state manager. Modern Turkish press was built after 1860's. The youngs who grow up in period of Tanzimat (1839 reforms) opposed state management by newspapers that opposing movement was named Young Ottomans. The press that was published not only in the country but also out of country, was an element of fighting. Effect of administration increased on press especially period of Sultan II Abdülhamit and a lot of newspapers and magazines prohobited by government. It was declared to be freedom for press by constitutional government but after a little time İttihatçılar (Unions) obtained government and freedom of press was lost. The war's years went on until Ottoman State destroyed, the press was damaged and not developed in the period of warn's years.

Key Words: Press, Ottoman Press, Turkish Press History.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde basının kurulması ve gelişmesine bir göz atıldığında ilk gazetelerin Osmanlı'nın gerileme veya yıkılma döneminde çıkarıldığı dikkati çeker. Diğer birçok siyasal ve sosyal kurumlar gibi basın organları da Avrupa'dan çok sonra çıkarılmaya başlanır ve gelişme seyri Avrupa'ya göre çok daha sonraki tarihlere rastlar. Tarih olarak geç kurulmaları sebebiyle basın organlarının batıda ortaya çıkmasından önceki gelişme seyri Osmanlı'da yaşanmaz ve basın organları gelişmiş bir biçimde yayınlanır.

Osmanlı basınına incelemek için öncelikle batıdaki gelişmelere bakmak, konuyu sadece basın organları açısından değil, basın organları için vazgeçilmez bir unsur olan basım sanatı yani

matbaanın gelişmesi bakımından da ele almak gerekir. Zira basın organlarının ortaya çıkması büyük oranda basım sanatının gelişmesine bağlı olmakta, matbaa ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler basın organlarının gelişmesine de ortam hazırlamaktadır. Matbaanın ve önce periyodikler sonra gazetelerin Avrupa'da ortaya çıkması ile Osmanlı'ya geçmesi arasında tarih olarak bir benzerlik vardır. Avrupa'da 15. Yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan basım sanatı yaklaşık üç asır sonra Osmanlı'da kurulmuş, yine 17. Yüzyılın başında Avrupa'da ortaya çıkan gazete ancak 18. Yüzyılın sonlarında, daha gelişmiş olarak 18. Yüzyılda Osmanlı'ya gelebilmiştir.

Basım sanatının ilk ortaya çıktığı yer uzak doğu ise de (Ersoy 1959:11, Gerçek 1939:11) matbaa orada yeterince gelişmemiş, insanlık

*Doç. Dr., G. Ü. İletişim Fakültesi.

tarihi açısından bir dönüm noktasını oluşturması ancak Avrupa'da ilk matbaaların kurulması ile mümkün olabilmiştir. Avrupa'da ilk baskı makinelerinin Gutenberg tarafından 1440'lı yıllarda kurulduğu, 1450'li yıllardan itibaren düzenli olarak çalışmaya başladığı bilinmektedir (Danışman 1983: 68, Ertuğ 1979:10). Matbaa Almanya'dan sonra İtalya, İsviçre, Çekoslovakya, Fransa başta olmak üzere bütün Avrupa'ya yayılacaktır. İlk kurulan matbaaların ilkel olmasına rağmen zamanla teknolojik olarak gelişmeleri iletişim alanını da etkileyecek, periyodiklerin ve gazetelerin öncüsü olan ve o döneme kadar elle çoğaltılan haber mektupları matbaalarda basılarak çoğaltılmaya başlanacaktır (İnuğur 1982: 50-55). Bu durum haberlerin dolaşım hızının artırılması ve daha çok sayıda insana ulaştırılması açısından önem taşımaktadır. Haber mektuplarından sonra yayımlanmaya başlanan gazete ve dergiler için artık elle çoğaltma değil matbaada basım söz konusudur.

Osmanlı'da ilk Türkçe harfli matbaanın kurulması Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa elçiliğinin sonucudur.(Yirmisekiz..., 1970) Diğer birtakım yeniliklerle birlikte basım sanatı da Osmanlı'ya gelir ve aslen Macar olan İbrahim Müteferrika tarafından Temmuz 1727 tarihinde ilk matbaa çalıştırılır (Berkes 51-52, İskit 1939:7). Matbaanın kurulmasından önceki dönemlerde devlet yöneticilerinin izni ile basılan kitapların satıldığı bilinmektedir.(Uzunçarşılı 1956: 158) Müteferrika'nın kurduğu matbaa aslında Osmanlı'daki ilk matbaa olmadığı gibi basım sanatının İstanbul'a gelişi de çok öncelereye gitmektedir. Avrupa'da basım sanatının yayılması ile birlikte aynı sırada İstanbul'da da bir matbaa kurulur.

Avrupa'da baskı yapılabilen ilk matbaanın 1450 yılında kurulduğu kabul edilirse, yaklaşık 43 yıl sonra İstanbul'da da matbaanın kurulduğu görülür. Avrupa'da soykırıma tabi tutulan Yahudilerin 1492'de İspanya'dan çıkarılmaları üzerine Osmanlı bu insanlara kapılarını açacak, İstanbul'a gelirken beraberlerinde bir de matbaa getirecekler ve 1493 yılında bu makineyi çalıştıracaklardır (Galanti 1928: 19). İlk matbaadan sonra yine Yahudiler tarafından 1495'de Selanik'te ikinci bir matbaa, bunu ise 1505, 1510, 1511, 1513, 1515, 1516, 1518, 1519, 1520, 1534, 1560, 1567, 1570, 1575 ve 1579 yıllarında kurulan diğer matbaalar izler. Yahudilerin ayrıca 1512'de yine Selanik'te, 1519'da

Halep'te ve 1554'te Edirne'de matbaalar kuruldukları görülür. Din ve mezhep çatışmalarının etkili olduğu bu dönemde Yahudilerden sonra Osmanlı'daki diğer azınlıklar da matbaalar kurmuşlardır. 1567'de Sivaslı Abgar ile oğlu İstanbul'da ilk Ermeni matbaasını kurarken, Nikodemos Metaksas adlı bir rahip de 1627'de ilk Rum matbaasını kurdu (Öztuna 1983:122).

18. sırada İbrahim Müteferrika tarafından matbaa kurulmadan çok önce Osmanlı'da matbaanın bilinmesine rağmen neden kurulmadığı sorusu akla gelmektedir. Bunun birçok sebebi vardır (Güz 1987: 163-165). Öncelikle matbaanın ortaya çıktığı dönemde bu aracın daha çok din ve mezhep çatışmalarına yönelik propaganda amaçlı kullanılması birçok din ve mezhebi bünyesinde barındıran Osmanlı gibi bir devlet için matbaanın kurulması veya teşvik edilmesi hiçte rasyonel bir davranış olmazdı. Diğer taraftan matbaanın ortaya çıktığı ilk dönemde Avrupa'da ve Osmanlı'da el yazması eserlerin matbaada basılanlara göre çok daha güzel olması ve hızlı çoğaltılması, yükselme dönemini yaşayan ve birleşik Avrupa'ya karşı tek başına karşı koyabilen bir Osmanlı'nın Avrupa'ya tepeden bakması gecikmenin diğer iki sebebini oluşturmuştur. Loncaların ekonomik sebeplerle karşı çıkmalarına Osmanlı'daki batıya duyulan tepki de eklenince diğer birçok yenilik gibi basım sanatı da ancak 18. Yüzyılda Osmanlı'ya gelebilmiştir (Gerçek 1939:19, Binark 1981: 1305, Ünver 1979: 1-2).

Matbaanın geç girmesi kitap başta olmak üzere diğer materyallerin yeterince çoğaltılamamasına, Avrupa'da ortaya çıkan ve hızla yayılan gazetenin Osmanlı'ya geç gelmesine sebep olacaktır. Osmanlı'da ilk matbaanın kurulduğu tarihte Avrupa'da artık günlük gazeteler vardır. İlk olarak on beş günlük periyotlar halinde 1605'de Hollanda'da Anvers'de Abraham Verhoeven tarafından Nieuwe Tydinghen yayınlanırken bunu 1609'da Ausbourg (Ausburg) ve Strasbourg (Strazburg)'da haftalık olarak yayınlanmaya başlanan Avis Relation Oder Zeitung, sonra 1610'da Bale, 1615'de Frankfurt ve Viyana, 1617'de Berlin, 1619'da Prag'da yayınlanan diğer gazeteler bunları takip etmiştir. 1795 'te İngiltere, 1775'de Amerika, 1777'de Fransa'daki gazetelerin günlük periyotlar halinde çıktığını görüyoruz (Abadan 1961: 118122, Alemdar 1981:88-89).

Matbaadan yaklaşık iki asır sonra yine devlet

yönetiminin izni ile Osmanlı'da gazete kurulduğu zaman Avrupa devletleri ve Amerika başta olmak üzere birçok ülkede gazeteler tirajda patlama yapıyordu. Gazetelerden önce çıkarılan haber mektupları kitle iletişiminde önemli bir yer tutarken, devlet yönetimlerinin ve bu arada kilisenin baskısı ve bu araçları kendi yanlarına çekme mücadelesi de sürüyordu. İktidar ve güç kazanma mücadelesinin aşamalarından birisini önce haber mektupları, sonra gazetelere sahip olma veya onları denetleme oluşturuyordu. Özellikle yönetim kademelerindekilerin bu araçların etkileme gücünden faydalanma istekleri gazetecilerle yöneticiler arasındaki mücadelenin de sebebini oluşturuyordu. Kıta Avrupa'sında çoğu kere gazete ve dergi çıkarma yetkisi krala yakın olanlara verilirken, İngiltere'de iktidar mücadelesinin de etkisiyle basın, yasaklama ve cezalandırmalara rağmen bağımsızlık mücadelesini sürdürebilmiştir. Bu mücadelenin sonucu olarak yönetim karşısında sansürden ve baskıdan kurtulabilmiş, basın alanında yeniliklerin de öncülüğünü yakalamıştır. Basında tiraj patlaması başta olmak üzere muhalefet gazeteciliği, gazetelere reklamın girmesi, basın hürriyetinin kanunla güvence altına alınması gibi bir çok yeniliğin merkezi İngiltere olmuştur (İnuğur 1982:50-80).

Osmanlı'da kitle haberleşmesi konusundaki boşluğu "vaka nüvis" denen tarih yazıcıları doldurmuş ise de gazetenin verdiği haberler, içeriklerinde yer alan diğer yazılar, periyodik olma özelliği dikkate alındığında özellikle 18 ve 19. Asırlarda vaka nüvislerin kaleme aldıkları raporların gazetenin yerini tutamayacağı açıktır. Osmanlı'da ülkenin dört bir yanında meydana gelen olaylar ve gelişmelere ilişkin kaydedilen yazılar resmi devlet memurlarınca başkent İstanbul'a gönderilip orada çoğaltılırken, batıda devletten bağımsız olarak kurulan gazete ve dergiler halka ve devlet yöneticilerine olayları ve gelişmeleri çok daha hızlı ve düzenli aralıklarla verebilmekteydi. Devletle veya yönetimle vatandaş arasındaki ilişkilerin karşılıklı olarak güvence altına alınmasında, insanların hak ve hürriyetlerine saygı gösterilmesinde, siyasal alandaki gelişmelerde 1789 Fransız İhtilali'nin yanında basın organlarının büyük etkisi olmuştur. Osmanlı Devleti'nde insanların tebaalıktan vatandaşlık konumuna geçmeleri de ancak basın organlarının toplumda güç kazanmasından sonra mümkün olabilmiş, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı'da da basın organları güç kazandıkça yönetimle gazeteciler

arasında bir mücadele yaşanmıştır.

Osmanlı'da ilk gazeteler 19. Yüzyılda kurulmasına rağmen içerik ve sosyal fonksiyonları açısından Avrupa ve Amerika'daki gazetelerle karşılaştırıldığı zaman arada büyük farkların olduğu görülür. İstanbul ve diğer merkezlerde yayınlanmaya başlanan yabancı dillerdeki ile Türkçe gazetelerin çıkarıldığı dönemde İngiltere ve Amerika başta olmak üzere Kıta Avrupa'sında yönetimden bağımsız olarak kurulan, kendilerini yönetime kabul ettiren ve sosyal hayatın günlük parçası haline gelen gazeteler ilk kuruluşlarından itibaren geçen zaman süresince içerik ve şekil olarak da büyük gelişmeler sağlamışlardır. İlk olarak 18. Yüzyılın sonlarında yabancı dilde yayınlanan gazeteler ve daha sonra yayın hayatına başlayacak olan Takvimi Vekayi gerçek anlamda sosyal hayatın bir parçası haline gelemediği gibi içerik ve şekil açısından da Avrupa ve Amerika basınından çok geridirler. Osmanlı'da gerçek anlamda gazetecilik ancak 1860'dan sonra kurulabilecek, yönetimin izin verdiği oranda yayın hayatını devam ettirebilecektir.

Osmanlı'da basının kurulması, gelişmesi, baskı altına alınması ile Devletin yıkılma dönemindeki konumunun değerlendirileceği bu çalışmada oldukça uzun sayılabilecek bir dönem ele alınmaya çalışılacaktır. Dönemle ilgili ayrıntılı inceleme böyle bir çalışmanın sınırlarını aşabileceği için konu genel hatları ile ele alınacaktır. İlk çıkarılan gazeteler, çıkarılış amaçları ve özellikleri, basının gelişme ve tiraj olarak yükselme dönemi, basına getirilen sınırlamalar ve 20. Asrın başlarında basının durumu ortaya konmaya çalışılacaktır. Dönemin iyi ortaya konabilmesi ve anlaşılabilmesi için konu dört bölümde incelenecektir. Önce basının kuruluşu ve gelişmesi değerlendirilecek, sonra gelişme ve sosyal hayatın bir parçası haline gelmeleri ele alınacak, üçüncü bölümde istibdat dönemi incelenecektir. Son bölümde ise Devletin yıkılma döneminde basın organlarının konumu ortaya konacaktır.

A. İLK BASIN ORGANLARI

1. Yabancı Dilde Yayınlananlar

Matbaanın Osmanlı'ya gelmesi konusunda yaşananların bir benzerinin ilk gazetelerin kurulması sırasında da yaşandığı görülür. İlk Türkçe gazete olan Takvimi Vekayi'den daha önce İs-

tanbul'da ilk gazetenin Fransızlar tarafından yayınlandığı bilinmektedir. Basın tarihine bir göz atıldığında Avrupa'da gazetelerin sosyal hayatın birer parçası haline gelmesinden sonra devlet yönetimleri ve yönetimde söz sahibi olmayı amaçlayanlar gazetenin fonksiyonlarından faydalanmaya, bu amaçla da basın organlarını baskı ve denetim altına almaya, bu da mümkün olmadığı takdirde para ile gazetelerin kendi lehlerine yayın yapmalarını sağlamaya çalıştıkları görülür. Sosyal kontrolü sağlamada kitle iletişim araçları her dönemde en etkili araç olarak yönetime talip olanların gözdesi olmuştur. Bu durum sadece kitle iletişim araçlarının verdikleri haberlere müdahale edilerek yanlış haber yazımı yoluyla değil, aynı zamanda yapılan yorum ve eleştirilerle de kişi veya grupların propagandasının yapılması şeklinde olmuştur.

Bu görüşler ışığı altında Osmanlı'daki ilk gazete değerlendirilmelidir. 18. asrın ikinci yarısında başlayan Fransız İhtilali sonuçları açısından sadece Avrupa'yı etkilemekle kalmamış, başta imparatorluklar olmak üzere diğer devletleri de etkilemiştir. 1789'da patlak veren olayların etkileri zaman içerisinde diğer ülkelerde kendisini gösterirken, ihtilalin amaçlarının diğer ülkelerde de anlatılması Fransa yönetimi tarafından önem kazanmıştır. Dönemin büyük devletlerinden birisi olan Osmanlı topraklarında da Fransa'daki ihtilalin amacının, ihtilal sonrasında yapılanların anlatılması ihtiyacı vardır. Bu amaca yönelik olarak Türkçe bir gazete çıkarmak için Fransa'dan Türkçe karakterli harfleri olan bir matbaa gönderilmesi istenir, ancak bu mümkün olmaz. Kurulan matbaada Türkçe karakterli harflerin bulunmaması sebebiyle Fransızca bir gazete çıkarılmaya karar verilir ve Osmanlı'daki ilk gazete bu şekilde yayınlanır (Topuz 1973: 28-29).

Gazete Fransız Elçiliği tarafından Bulletin des Nouvelles (Haberler Bülteni) adıyla 1795'da yayınlanmaya başlar. İhtilalin üzerinden henüz altı yıl geçmiştir ve dönemin şartları içerisinde ihtilalin amaç ve sonuçları ile ilgili bilgilerin diğer ülkelere ulaştırılmasında gazete en etkili araçtır. Fransa'nın İstanbul elçisi Verninac tarafından on beş günlük periyotlar halinde yayınlanan gazete 68 sayfa olarak sınırlı sayıda basılır. Verninac'ın Fransa'ya dönmesi ile birlikte aynı yıl gazete kapanırken, yerine gelen elçi Aubert-Dubayet'nin 1796'da göreve başlaması ile birlikte başka bir isimde ve birincisine oranla i-

çerik açısından daha güzel yeni bir gazete yayınlanır. Ekim 1796'da yayınlanmaya başlanan Gazette française de Constantinople (İstanbul Fransız Gazetesi) genellikle dört (bazen iki) sayfa olarak her ay düzenli bir şekilde çıkarılır. Gazetede yer alan haberlerin sadece Fransa ve dış dünya ile ilgili olup Osmanlı ile ilgili haberlere yer verilmemesi dikkat çekicidir. Düzenli yayınlanmasına rağmen 1798'de Fransızların Mısır'ı işgal etmeleri üzerine elçilik görevlileri hapse atılınca gazetenin yayın hayatı aynı yılın eylül ayında sona erer. Daha sonra elçilik görevlilerinin serbest bırakılıp matbaaları iade edilmesine rağmen gazete tekrar yayınlanmaz (Alemdar 1980:2-3).

Elçilik tarafından İstanbul'da çıkarılan Fransızca gazetelerden sonra bunları İzmir'de yayınlanan diğer Fransızca gazeteler izler. İzmir dönemin önde gelen ticaret merkezlerinden biri konumunda idi ve başta Fransızlar olmak üzere Avrupa'nın değişik ülkelerinden ticaret amacıyla buraya tüccarlar gelmekteydi. Charles Tricon tarafından 24 Mart 1821'de ticaret ve kültürün gelişmesi amacıyla yönelik olarak bir gazete yayınlanır. Spectateur Oriental (Doğulu Seyirci) isimli bu gazete dönemin Avrupa gazeteleri dikkate alınarak hazırlanır. Gazete ticaret ve kültürün gelişmesi amacıyla yönelik olarak çıkarılmasına rağmen Yunan isyanı sebebiyle siyasal bir niteliğe bürünüp isyanda Avrupa ülkelerinin ve özellikle Fransa'nın görüşleri doğrultusunda yayın yaparak Yunanlıları destekleyince okuyucularını kaybettiği gibi Babıali'nin de tepkisini çeker ve bunun sonucu olarak yönetim değişir (Koloğlu 1992: 11-12).

Gazetenin başına gelen ve Fransız olan Alexandre Blacque (daha sonra Blak Paşa olacak) gazetede farklı bir yayın politikası izler. Kendisinin kralcı olması sebebiyle 1789 Fransız İhtilali'ne ve sonraki yönetimlere karşı olan Blacque, Yunan İsyanına tamamen karşı çıkarak Osmanlı yönetiminin politikalarını destekler. Fransız Elçiliğinin baskıları sonucu sık kapanan gazete Fransa ve Rusya'ya karşı izlediği politikalar sebebiyle devlet yönetimi başta olmak üzere azınlıkların sevgisini kazanır. Haftalık olarak yayınlanan ve 4 sayfa çıkarılan gazete Fransız Elçiliğinin baskılarına dayanamaya 27 Mart 1824'de kapanır (Topuz 1973:30).

19. yüzyılın başlarında Osmanlı toplumunda gazetenin henüz yeri olmamasına rağmen Avrupa toplumu için gazete günlük hayatın bir

parçası konumundadır. Kamuoyunun oluşumunda ve özellikle yönetimin görüşlerini halka benimsetmesinde gazeteler en etkili araçlar olarak fonksiyon üstlenmişlerdir. Birçok farklı milleti bünyesinde barındıran Osmanlı yönetimi için gazetenin kendi toplumunda etkili bir rol üstlenmemesi yönetim açısından bir avantaj oluştururken gazetenin tamamen göz ardı edilmediği de bilinmektedir. Osmanlı yönetimine göre gazete özellikle Avrupa kamuoyuna ve diğer ülke yönetimlerine karşı kullanılabilir bir silah anlamı taşımaktadır. Bu güçlü silahtan faydalanmayı isteyen yönetim Alexandre Blacque'dan başlamak üzere gazetelere doğrudan veya dolaylı yardımlar yaparak kendi politikalarına Avrupa kamuoyunda taraftar bulmaya çalışmıştır.

Spectateur Oriental altı ay kapalı kaldıktan sonra yeniden yayınlanmaya başlanır. Adının altında "journal, commercial, politique et litteraire" (haber, ticaret, politika ve edebiyat) ibareleri vardır ve gazetenin yöneticileri Vigoureux ve Didier'dir. İçeriğinde dış politikanın bariz bir ağırlığı olan gazete Osmanlı politikalarını desteklemeye devam eder. Fransız Elçiliğinin baskıları sonucu gazete 16 Ekim 1827'de bir ay süreyle kapatıldıktan sonra yeniden yayınlanmaya başlamış ise de 31 Aralık 1827'de kesin olarak kapanır ve matbaası yedi emine verilir. Alexandre Blacque 1828 Ocak ayında Courier de Smyrne'yi (İzmir Postası) çıkardı. Yayın politikasında değişiklik yapmayan Blacque özellikle Rusya'nın Balkanlar ve Karadeniz'deki faaliyetlerini eleştiriyordu. Yayın politikası sebebiyle başta Rusya olmak üzere batılı devletlerin baskısına dayanamayan Blacque gazetesini satmak zorunda kaldı. Gazete Journal de Smyrne adıyla yayın hayatına devam etti. Blacque ise Sultan II. Mahmut'un daveti üzerine İstanbul'a gelerek 1831'de Moniteur Ottoman'ı yayınladı (Alemdar 1980:4-5).

İzmir'de ayrıca yine Fransızlar tarafından 1824'de Le Smyrneen (İzmirli) adlı aylık bir gazete çıkarılırsa da uzun süre yayınlanamaz. Gazete, Osmanlı karşıtı bir yayın politikası izlemesi sebebiyle yönetim ve halk arasında hoşnutsuzluk yaratır ve 11 sayı çıktıktan sonra 11 Eylül 1824'de kapanır. Aynı dönemde yabancı dilde yayınlanan diğer gazeteler arasında 1833-1915 yılları arasında yayınlanan Journal de Smyrne (İzmir Gazetesi), 1838-1845 yılları arasında yayınlanan Echo de l'Orient (Doğunun Yankısı), 1846-1866 yılları arasında yayınlan-

nan Journal de Constantinople (İstanbul Gazetesi) daha sonra 1866'da adını değiştirerek La Turque adıyla yayınlandı, 1841-1912 dönemi Impartial (Tarafsız), 1862-1922 dönemi La Reforme, 1870-1890 dönemi La Phare du Bosphore (Boğaziçi Feneri), 1867'de Levant Herald ve 1875-1964 döneminde Stamboul (İstanbul) vardır (Topuz 1973: 3336, Alemdar, 1980:8-12).

2. Türkçe Yayınlananlar

Türkçe yayınlanan ilk gazete olan Takvimi Vekayi'den önce 1827'de Fransızlar İzmir'de olduğu gibi Mısır'da da bir gazete çıkarmak için Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya müracaat ederler, ancak gerekli izni alamazlar. 20 Kasım 1828 yılında izin alınmasıyla birlikte yarı Türkçe yarı Arapça olarak Vekayi elMısriye adlı gazete yayınlanmaya başlar. Bu gazeteden sonra yine Mehmet Ali Paşa tarafından Hanya'da ayrıca Vakayi-i Giridiye isimli yeni bir gazetenin 1830'da yayımlandığı görülmektedir (Koloğlu 1992: 13-15, Kabacalı 1994:10).

Osmanlı topraklarında yayınlanan Türkçe ve diğer dillerdeki bu gazetelere rağmen 1 Kasım 1831'de yayınlanmaya başlayan Takvimi Vekayi'nin ayrı bir yeri vardır. Devlet eliyle çıkarılmasına rağmen tamamen Türkçe olarak yayınlanan gazete bu alanda dokuz yıl boyunca rakipsiz olarak çıkarılmıştır. Matbaa ve diğer birçok yenilikte olduğu gibi Türkçe ilk gazetenin kurulması da devlet eliyle yapılmıştır. Yenileşme hareketlerine büyük önem veren Sultan II. Mahmut'un emriyle çıkarılan gazete ile yönetim, devlet tarafından yapılanları ve yapılmak istenenleri halka doğru olarak anlatacak, halkı bilgilendirecek ve haberler verecektir. Gazete uluslar arası ilişkilerde de bir araç olacak, diğer devletlere Osmanlı Devleti'nin görüşlerini ileticektir. Haftalık olarak çıkarılan gazete devlet teşkilatına gönderildiği gibi isteyenler olduğu takdirde abone de olunabiliyor veya doğrudan gazete idarehanesine gelmesi durumunda ücret karşılığı gazete alınabiliyordu (Yazıcı 1983:18-19).

Sultan II. Mahmut'un yayınladığı fermana bakıldığında gazeteye büyük önem verdiği görülmektedir. Uzun zamandan beridir gazete yayınlanmasını istediğini belirten padişah, zamanın gelmemiş olması sebebiyle beklediğini açıklayarak, "işte lehülhamd mevsim ve sırası gelip şer'i şerif ve nizama asla dokunur yeri ol-

madığından maada, mülkçe pek çok faydaları olacağı dahi herkes tarafından kabul edildiğini" bildirmekte ve gazetenin yayınlanmasını istemektedir. Gazete işi çok önemli görüldüğü için Takvimi Vekayihane Nezareti adı altında yeni bir yönetim merkezi kurulmuş ve Nazır olarak daha önce Mekke kadılığı da yapmış olan Esat Efendi, haber toplama işini üstlenmek üzere memur olarak da Sarım Efendi ve Sait Bey atanmıştır (Topuz 1973:5-6).

Takvimi Vekayi 4 Kasım 1922 tarihine kadar sürecek olan yayın hayatı boyunca önceleri devletin kitle iletişim alanındaki boşluğunu doldurmaya çalışmış, 1860'dan sonra ise resmi gazete konumuna gelmiştir. Devlete bağlı olarak yayınlanmasına rağmen dizgi hataları yüzünden kimi zaman kapanırken düzenli periyotlarla yayınlanamamış, gazetede kullanılan dil sebebiyle Sultan II. Mahmut tarafından bile eleştirilmiştir. Yayınlandığı ilk yıl rakipsiz olmasına rağmen halkın gazeteye alışması ve basının toplumun bir parçası olması yolunda başarılı olamamıştır. Takvimi Vekayi ve 1840'da yayınlan hayatına başlayan Ceride-i Havadis ancak devlet desteği ile ayakta kalabilmiş, halk tarafından kabul görmemiştir.

Takvimi Vekayi'den sonra yayınlanan ikinci gazete olan Ceride-i Havadis İngiliz bir tüccar olan William Churchill tarafından 1 Ağustos 1840'da yayınlanmaya başlanmıştır. Churchill 1836 yılında avlanırken bir çocuğu yaralar ve bunun üzerine hapsedilir. İngiltere'nin baskısı sonucu serbest bırakılan Churchill'e diğer birtakım haklar yanında bir de gazete çıkarma imtiyazı verilir ancak Churchill başını yediği Hariciye Nazırı Akif Paşa'nın Dahiliye Nazırı olması sebebiyle bu hakkını kullanmaz. 1840'da Akif Paşa'nın bakanlıktan azli üzerine gazetesini yayınlamaya başlar. Gazete ilk çıktığı andan itibaren halk tarafından kabul görmez ve birkaç sayı parasız olarak dağıtılır buna rağmen daha sonra satışı kimi zaman 150 civarında kalır. Osmanlı yönetiminin yaptığı yardımlarla ayakta kalabilen gazete yarı resmi konumuna gelir. 1854 Kırım Savaşı'nda Churchill'in İngiliz gazetelerinin muhabiri sıfatıyla savaşı izlemek üzere Kırım'a gitmesi gazeteye canlılık getirir. İlk defa telgrafın kullanılması ile Kırım'dan gönderilen haberler önce İstanbul'a oradan da İngiltere'ye yollanır. Kırım haberlerinin ilgi görmesi üzerine bu haberler Ruzname-i Ceride-i Havadis ismiyle ayrıca basılarak para karşılığı satılır. Gazetenin yayını 1864'e ka-

dar devam eder (Lewis 1970: 146, İnuğur 1982:180-182).

Türkçe yayınlanan iki gazete genel olarak değerlendirildiğinde her ikisinin de devlet desteğiyle çıktığı, yayınlarının halk tarafından fazla benimsenmediği görülür. Her iki gazetenin çalışanları Babiali'den gelmedirler, yani devlet memurudurlar ve Babiali'nin üslubunu bu gazetelere taşırlar. Ceride-i Havadis devlet görevi olmayan bir İngiliz tarafından yayınlanmış olmasına rağmen halktan beklenen ilgiyi görmemiştir. Tanzimat'la birlikte gelen yenileşme hareketlerinin izleri gazetede görülürken, Ceride-i Havadis'in reklam aldığı da dikkati çeker (Çakır 1997:40). Buna rağmen Türk okuyucusunun gerçek anlamda bir gazete ile tanışması için Takvimi Vekayi'den sonra 20 yıl daha beklenmesi gerekmiştir.

B. BASININ GELİŞME DÖNEMİ

1. İlk Gazeteler ve Şinasi

Osmanlı'da basın organlarının batılı anlamda işlev görmesi ve devletten bağımsız olarak ortaya çıkması ancak 1860'dan sonra olmuştur. Osmanlı basınında ikinci dönem farklı biçimlerde ele alınabilirse de (Kurdakul 1997: 110) 1860-1873 veya 1876 dönemi gazetenin toplumda üstelendiği rol açısından daha önceki ve sonraki yıllarla karşılaştırılamayacak kadar önem arz eder. Bu yıllar arasında gazete hemen tek başına yeniliği ve gelişmeyi ifade eder. Kısa bir süre içerisinde küçük problemleri aktarmak suretiyle dünya ile ilişki kuran, bazı faydalı bilgiler veren ve okumayı geliştiren bir araç olmaktan çıkarak hakiki anlamda tartışmaların yapıldığı bir kürsü olur. Fikir gazete etrafında şekillenen yapıcı bir unsur olurken o döneme kadar devlet yönetimi tarafından verilen emirlerle idare edilen toplum gerçek anlamda sorunlarla karşı karşıya kalır. Vatan, millet, insanlık, hürriyet hak ve adalet gibi kavramlar etrafında gerçek anlamda halkalar oluşurken ülkede ilk olarak ve tam anlamıyla bir kamuoyu oluşur (Tanpınar 1988:249).

Yenileşmenin aracı değil kaynağı olan gazete dil konusunda da büyük gelişmelerin sağlanmasına sebep olur. İlk defa bu dönemde Şinasi ile birlikte "Gazeteci lisanı", başka bir deyimle basın dili uluşur (Koloğlu 1992:18) ve Şinasi ile birlikte başlayan basın dili, Namık Kemal ve Ahmet Mithat vasıtasıyla gelişmeye devam e-

der (Yılmaz 1993:171). Dil konusunda yönetimle gazeteci/şair aynı hedefte birleşir: Halka hitap. Türkçe, gazete ile hakiki anlamda kendisini bulurken, gerçek anlamda nesir oluşur. İlk eğitimi gazete tamamlar, kitleye okuma zevkini aşılar, o döneme kadar belirli bir grubun tekelinde bulunan fikir ve edebiyat artık halkın malı olur. Türkçe'de ilk tiyatro, tercüme ve telif eserleri gazete verir, roman çeşitlerinin ilk örnekleri gazetede görülür. Makale, eleştiri ve denemelerin gelişmesini gazete sağlar. Günlük gelişmelerin tartışılması, siyaset ve sorunların haber ve eleştiri yapılması ile toplumun düşünce ufku genişler (Tanpınar 1988:250-251). Avrupa gazetelerinde muhalefetin başlaması, edebi gazeteciliğe yönelme, eleştiri ve yorumların yer bulması uzun zaman alırken, (İnuğur 1982: 73-82) Osmanlı'da gecikmenin de etkisiyle a deta bir patlama yaşanır.

Avrupa için gazete haber veren, eleştiren, yönetimle okuyucu arasında bir köprü işlevi görür fikrin yayılmasında bir araç görevi üstlenirken arkasında sosyal kurumların yanında aydınlar vardır. Buna karşılık Osmanlı'da ise yeniliğin, gelişmenin kaynağı gazetedir. Kamuoyu onun etrafında oluşur, okumayı o öğretir, aydını o yetiştirir, kitabın bıraktığı boşluğu o doldurur, birçok politikacı mesleğe gazetecilikle başlar (Tanpınar 1988:250). 1873'e kadar sürececek olan bu dönemin sonunda gazete kendi asli fonksiyonlarına dönecek, kitap başta olmak üzere diğer araçlar kendi rollerini üstlenecektir.

Yeni dönemin ilk gazetesi Şinasi ile birlikte Agah Efendi'nin 21 Ekim 1860'da haftalık olarak çıkardığı Tercümanı Ahval olur (İskit 1939: 18). Gazetenin imtiyaz sahibi Agah Efendi olmasına rağmen içeriğini oluşturan Şinasi'dir. 1865 yılına kadar aktif olarak gazetecilik mesleğini ifa eden Şinasi, toplumda gerçek anlamda gazetenin yerleşmesini sağlarken Namık Kemal başta olmak üzere diğer gazetecilerin yetişmesinde büyük rol oynar. Dönemin aydınları Şinasi'yi takip edebildikleri oranda başarılı olurlar. Namık Kemal'de Şinasi'nin izleri görülür (Tanpınar 1988:215, Koloğlu 1992:31-32). Şinasi tarafından kaleme alınan ve Tercümanı Ahval'in ilk sayısında yer alan çıkış yazısı incelendiğinde gazete, gazetecilik ve kamuoyu ile ilgili o güne görülmemiş bir yaklaşıma rastlanır (Ebüzziya 1997:171-173). Şinasi'ye göre, "Madem ki bir hey'eti içtimaiyede yaşayan halk bunca vezaifi kanuniye ile mükelleftir; el-

bette kalen ve kalem kendi vatanın menafii-ne dair beyanı efkar etmeği cümle-i hukuki müktesebesinden addeyler." Bunun için bir delil aranmak isteniyorsa medeni milletlerin siyasi gazetelerine bakmak yeterlidir. Bu ifadeye göre halkın ülke sorunlarıyla ilgili görüşlerini açıklamaları "müktesep" yani kazanılmış haktır. İnsanlar kanunlar çerçevesinde bir takım yükümlülükleri üstlenmek zorundadır, o halde vatanına ait işlerle ilgili söz söylemeleri de bir haktır ve bunun ifade vasıtası olan gazete çıkarmak da tabii bir hak olarak görülmelidir. Gazete daha önceki konumundan farklı bir hale gelerek devletin yanından vatandaşın yanına geçmiş, başka bir ifade ile taraf değiştirmiş, sadece halk için değil halkın ifade aracı konumuna gelmiş o.ur.

Şinasi makalenin daha sonraki bölümünde şu görüşlere yer verir: "Tarife hacet olmadığı gibi, nasıl söz, fikrin bildirilmesi için Cenabı Hakkın verdiği bir lütuf ise, insan aklının en güzel buluşu olan yazı yazma da, kalem ile sözlere şekil vermek fennidir." Bu gerçeğe dayanarak Tercümanı Ahval'i gündün güne umum halkın kolaylıkla anlayabileceği dille yazmak inancında ve kararında olduğunu bildirir. Halkın kolaylıkla anlayabileceği bir dille yazmak ve haber vermek bir gazete için çok önemlidir. Çünkü ilk gazete Takvimi Vekayi'de yer alan anlaşılabilir kelimeler Sultan II. Mahmut'un bile tepkisini çeker, padişahın uyarılarına rağmen gazete halkın seviyesine inemez iken Şinasi ile birlikte tamamen farklı bir konuma gelir.

Agah Efendi ile birlikte Tercümanı Ahval'i çıkarmalarına rağmen anlaşamazlar ve 25. sayıdan sonra 15 Nisan 1861'de Şinasi gazeteden ayrılır. Gazete eski gücünü kaybettiği gibi sıradan bir haber gazetesi olur ve çoğu kere padişahı öven bir yayın organı konumuna düşer. Ayrılmalarının sebebi karakter farklılığıdır. Şinasi birçok konuda çok titiz ve hatta tahammülsüzdür. Ağır başlı, heyecanlarını tutabilen, düşündüğünden ve inandığından şaşmayan, her işe temelden başlayan bir kişiliğe sahiptir. Gazetede okuyucusunu kendi eliyle yetiştirmek isteğindedir ve devlet memurluğunda gözü yoktur. Buna karşılık Agah Efendi ise büyüklerine karşı kırıcı, atak, kötümser, her şeye karşı ilgisiz, sinirli, öfkesine hakim olamayan, bencil bir kişiliğe sahiptir (Tanpınar 1988:213, Ebüzziya 1997:165-167).

Şinasi'nin gerçek anlamda gazeteciliğin temel-

lerini attığı yayın organı 27 Haziran 1862'den itibaren haftada iki kere yayınladığı Tasviri Efkar olur (Çakır 1997:173). Tercümanı Ahval'de olduğu gibi Tasviri Efkar'ın ilk sayısında yayınladığı başyazıda amacını açıklar. Ona göre gazete, halka kendi menfaatine düşünmeyi yani problemlerin üzerinde durmayı öğretecektir. Halkın kendi menfaatleri doğrultusunda ne düşündüğü onun fikirlerine tercüman olan gazetelerin dilinden anlaşılacaktır. Yazısının son bölümünde Şinasi "umuma hizmet" etmek için çalışacağını belirtir (Ebüzziya 1997:210-211).

Tasviri Efkar dönemin gazeteleri açısından birçok yeniliğin uygulandığı bir basın organı olur. Harf karakterleri güzeldir, dil sade, anlaşılabilir bir şekildedir, yazılarda imla hataları yoktur, sayfa düzenlemesi ilk olarak Şinasi tarafından bu gazete yapılar, kitap tefrikaları yer alır. Tiyatroya ait yazılar yayınlanır, şiirlere yer verilir, fikri tartışmalar yapılır. Bu gelişmelerle birlikte gazete yirmi bin, bazı tartışmaların yapıldığı zamanlarda ise yirmi dört bin satışa ulaşır ki bu, o dönemin şartlarında oldukça yüksek bir rakamdır. Ceride-i Havadis'in ancak yüz eli kadar satıldığı kimi zaman parasız dağıtıldığı dikkate alındığında Tasviri Efkar'ın kamuoyuna gündemine girmedi ve halkın nabzını tutmada ne derece başarılı olduğu görülür (Tanpınar 1982:213-215, 251).

Daha sonra gazeteye gelen Namık Kemal, Şinasi'nin yanında yetişir ve olgunlaşır. 1865 yılında Şinasi Avrupa'ya kaçınca gazetenin yönetimi Namık Kemal'e kalır. Şinasi'nin Avrupa'ya kaçışının sebepleri konusunda bir bilgi elde edilememişse de Eüzziya bu kaçışın sebebi olarak neredeyse hastalık noktasına varan Şinasi'nin kuşkuculuğunu gösterir. Ülkede Takvimi Vekayi, Ceride-i Havadis, Tercümanı Ahval ve Tasviri Efkar olmak üzere henüz dört gazete bulunurken 17 Şubat 1852'de Fransa Kralı III. Napolyon'un çıkarttığı kararname örnek alınarak hazırlanan ve ağır hükümler içeren 1864 tarihli Mabat Nizamnamesi yönetimce yürürlüğe konur (Topuz 1973:43-46). Matbuat Nizamnamesi'nin içerdiği ağır hükümlerden korkan Şinasi, Nizamnamenin yayınlanmasından kısa bir süre sonra yurt dışına kaçır (Ebüzziya 1997:224-230). Gazetenin başına geçen Namık Kemal henüz 25 yaşındadır ve Şinasi'nin bıraktığı başarılı bir gazeteyi çıkartma işini o üstlenir.

1864'ten itibaren yeni bir dönemi girilir, çünkü

yeni bir oluşum gazete ve gazeteciler arasında büyük bir önem kazanır. Yeni dönemdeki basın organlarını incelemek için öncelikle yeni oluşumu ele almakta fayda vardır. Çünkü sadece gazeteciler değil aydınlar arasında da yayılan Yeni Osmanlılar Cemiyeti basın organları içinde de büyük taraftar bulmasının yanında basının önde gelen temsilcilerinin bu Cemiyet adı altında yönetime karşı başlattıkları mücadelede basın bir araç olarak işlev görecektir.

2. Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Basın

II. Mahmut'un yenileşme hareketlerinin bir sonucu olarak onun ölümünden sonra 1839'da ilan edilen Tanzimat, yönetimde batılılaşmayı, bizzat padişahın istek ve iradesiyle padişahın yetkilerini kısmayı, devlet karşısındaki insanların tebaa olmaktan çıkartarak vatandaş konumuna getirmeyi amaçlarken bu amacın fiilen gerçekleşmesi ancak 1860'lı yıllardan sonra olacaktır. Tanzimat'ın getirdiği batılılaşma politikası doğrultusunda yurt dışına gönderilen ve genellikle 1826-1840 yılları arasında doğanların oluşturduğu genç kuşağın 1856'dan sonrasının siyaset ve fikir alanında kendilerini gösterdikleri dikkati çeker. Tanzimat'ın getirdiği prensipleri halka doğru genişleten ve devlet eliyle yapılmış bir yenileşme hareketini ona karşı yapılmış bir mücadele şekline sokan bu genç kuşak daha sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti ki aynı zamanda Jön Türkler, İttifakı Hamiyet, Türkistanın Ebabı Şebabı (Türkiye'nin genç evlatları) gibi isimler de verilmiştir (Kapucu 1976:110-111) adı altında örgütlenecektir.

Cemiyet 1865 Haziranında bir pazar günü Mehmet, Reşad, Nuri, Mustafa Refik, Namık Kemal, Ayetullah Bey, Prens Mustafa Fazıl Paşa, Agah Efendi ve Ahmet Ağa'nın bulunduğu bir toplantıda kurulur. İlk kurucuları arasında gazetecilerin ağırlığı hissedilirken, kurucular arasında yer alan Prens Mustafa Fazıl Paşa dikkati çeker. Tanpınar'ın deyimiyle haris, zeki, mizacına mağlup ve müsrif bir devlet adamı olan Paşa, Mısır Vilayeti üzerinde sahip olduğu haklardan birkaç milyon İngiliz lirası karşılığı vazgeçerek Mısır Valiliği'ni kardeşi Hidiv İsmail Paşa'ya bırakmağa mecbur kalır. Ancak hayatı boyunca valiliği tekrar alabilmek için her fırsattan yararlanmaya çalışır ve bu uğurda her şeyi feda etmekten kaçınmaz. Kasım 1865'de Meclisi Hazain Reisliği'ne (Maliye Bakanlığına) getirilen Mustafa Fazıl Paşa, iki ay sonra görevinden azledilerek Avrupa'ya sür-

güne gönderilir. Avrupa'da bulunduğu sırada Hidiv İsmail Paşa'dan aldığı paralar sebebiyle maddi sıkıntı çekmez ve Cemiyetin yönetime haber verilmesi üzerine Anadolu'ya gönderilen gazetecileri Avrupa'ya çağırarak yönetime karşı bir şantaj unsuru olarak kullanır. Yönetimin kendi isteklerine karşı çıması durumunda gazetecilere mali destek veren Paşa, yönetimle anlaşması üzerine Cemiyet üyelerini yüzüstü bırakarak onlara yurda dönmeleri çağrısında bulunur. Cemiyet bir anlamda kendisine mali desteği sağlayan Mustafa Fazıl Paşa'nın amaçlarına ulaşmada araç konumuna düşer (Tanpınar 1988:216-222).

Şinasi'nin kaçmasından sonra onun görevini devralan cemiyet üyelerinden Namık Kemal yönetimindeki Tasviri Efkâr'ın başarısı ve hükümete yönelttiği eleştiriler sürerken diğer taraftan sahibi ve yazarları yine Cemiyetin üyesi olan ve 1866 yılında Filip Efendi'nin imtiyaz sahipliğinde yayın hayatına başlayan Muhbir'de Ziya Paşa ve Ali Suavi'nin Girit, Şark meselesi ve mali buhran üzerine yaptıkları eleştiriler yönetimi zorlar. Muhbir'de yayınlanan Girit ve Belgrat problemiyle yabancı borçları hakkında çıkan makale ve eleştirilerden başka doğrudan meşrutiyet idaresini isteyen ayrı bir yazı da vardır (Kuntay 1946, Kabacalı 1990: 28, Topuz 1973:18-19).

Avrupa'daki ihtilal örgütleri göz önüne alınarak kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin amacı siyasi rejimi değiştirerek meşrutiyeti ilan etmektir. Mustafa Fazıl Paşa'nın sinsi emellerini bilmeyen cemiyet üyelerinin amacı Osmanlı'yı kurtarmaktır. Meşrutiyeti ilan etmek için son derece basit bir yol düşünürler. Muharrem dolayısıyla Babıali'yi ziyaret edecek olan Sultan Abdülaziz'e bir yazı ile başvurarak meşrutiyetin ilanını ve iyi niyetlerinden şüphe edilmeyecek bir hükümet kurulmasını isteyeceklerdir. Padişahın fikir danışacağı ve bir kısmı zaten Cemiyetin üyesi olan paşalar ise meşrutiyet fikrini benimseyecektir. Ancak bu program uygulamaya konulmadan Cemiyet Sadrazam Ali Paşa'ya haber verilir. Akabinde Ali Kararname yayınlanır (Tanpınar 1988:223).

Bu döneme genel olarak bir göz atıldığında Şinasi'nin Avrupa'ya kaçması basın açısından dönüm noktasını teşkil ederken, 12 Mart 1867 yılında yayınlanan Ali Kararname (Kararname-i Ali) ve Anadolu'ya sürgün edilen gazetecilerin yurt dışına kaçmaları diğer önemli noktayı

oluşturur. Kararnamede, İstanbul'da yayınlanan gazetelerin bir süreden beri tuttuğu yolun yanlış olduğu, "devletin esası hakkında" bile saldırılar yaptıkları, ülke yönetimine yardımcı olmaları gerekirken "düşmanlara fesat aracı olarak bir takım zararlı fikirler ve yanıltıcı haberler yayınladıkları" bildirilmektedir. Devletin bu tür yayınlara bir dereceye kadar izin vereceğinin belirtildiği Kararnamede, yalan ve uydurma haberlerle halkın zihnini bulandıranlara devlet yönetiminin kayıtsız kalamayacağı, devlet ve millete yönelik zararların önlenmesinde basınla ilgili hukuki düzenlemelerin dışında hükümetçe cezalandırma işlemlerinin yapılacağı ve koruyucu önlemler alınacağı belirtilmekte ve kararın geçici olduğu vurgulanmaktadır (Kabacalı 1994:20, Topuz 1973:46-47).

Kararnamenin yayınlanmasında Ali Suavi'nin Muhbir'de yayınladığı ve Mısır Valisinin yeni isteklerini içeren yazısı da etkili olur. Ali Suavi yazısında, Mısır Hariciye Müdürü Nobar Paşa'nın İstanbul'a gelerek "Azizi Mısır ünvanı" verilmesini, kendilerine ait "arma ile sikke" basma hakkı, "Müşirliğe kadar rütbe vermesi", özel "alâmet ile nişan vermesi" ve askerlerinin yüz bine çıkarılmasını isteyeceğini yazar. Ertesi gün Tasviri Efkâr bu bilgilerin doğru olmadığını açıklamış ise de üç gün sonra Muhbir kapatılır. Muhbir'in kapatılması üzerine Filip Efendi bir beyanname yayınlarken aynı gün Tasviri Efkâr'da Namık Kemal Şark Meselesi başlıklı makalesini yayımlar. Bunu Kararnamenin yayınlanması ve aynı zamanda devlet memuru olmaları sebebiyle Agah Efendi'nin Kastamonu, Namık Kemal'in Erzurum, Ziya Bey'in (sonra Paşa) Kıbrıs'a tayin edilmesi takip eder (Ebüzziya 1973 (1):48-56).

Gazetecilerin İstanbul dışına sürgün edilmeleri ile Osmanlı yönetimi Tanzimat ile başlayan yenileşme hareketi sonucunda kendi yetiştirdiği genç nesle karşı ilk tepkisini gösterir. 1939'dan sonraki dönemde yenileşme hareketinin yeterince hızlı olamamasından şikayet eden yönetim, Ali Kararname ve gazetecilerin sürgünü ile gelişme ve değişimin aldığı hız karşısında frene basmış oluyordu. İstanbul dışına gitme konusunda yavaş davranan gazeteciler Mustafa Fazıl Paşa'nın daveti üzerine Paris'e kaçarlar. Bu olaydan birkaç gün sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti hakkında takibat ve tutuklamalar başlar, kurtulanlar Avrupa'ya kaçar. Bu tarihten itibaren mücadele yurt dışında sürdürülmeye çalışılır (Tanpınar 1988:224-226).

3. Diğer Basın Organları

Paris'te yapılan toplantıda mücadeleye devam kararı alınır ve bu amaçla bir gazete çıkarılması kararlaştırılır. Cemiyetin yayın organı olmak üzere Ali Suavi yönetiminde Muhbir tekrar çıkarılır. Mücadelenin merkezini Paris oluşturmaya rağmen aynı dönemde Sultan Abdülaziz'in Fransa ziyareti sebebiyle Fransa yönetiminin Cemiyet üyelerinin gazete çıkarmalarına sıcak bakmamasından dolayı Muhbir 31 Ağustos 1867'de Londra'da yayınlanır. Ancak Ali Suavi daha ilk sayılardan itibaren gazeteyi kendi tekeline alarak Cemiyetin amaçlarıyla uyuşmayan bir çizgiye çeker. Namık Kemal ve Ziya Bey'in çabaları sonuçsuz kalınca da Ali Suavi ile Cemiyetin diğer üyelerinin yolları ayrılır ve Namık Kemal'le Ziya Bey Muhbir'le bir ilgilerinin bulunmadığını açıklarlar. Yeni gazete çıkarma düşüncesi, Sultan Abdülaziz'in Fransa ziyareti sırasında kendisini affettirerek İstanbul'a dönen ve Mısır üzerindeki haklarını tekrar alabileceği hesaplarını yapan Cemiyetin ve çıkarılan yayınların mali finansörü Mustafa Fazıl Paşa'nın gerekli izni vermemesi sebebiyle yarım kalır. Osmanlı yönetiminden gerekli desteği göremeyen Mustafa Fazıl Paşa'nın İstanbul'dan Cemiyet üyelerinin bekledikleri işaret vermesi üzerine Osmanlı basını içerisinde önemli bir yere sahip olan Hürriyet 29 Haziran 1968'de Londra'da yayınlanmaya başlar (Tanpınar 1988:226-227, Kabacalı 1990:30-31).

Ziya Paşa ve Namık Kemal yönetiminde Hürriyet 63 sayı yayınlanırken Avrupa'da ve Osmanlı'da yankı uyandırır. 63. Sayıdan sonra Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın yolları ayrılır. Almanya'nın baskısı üzerine Fransa'nın Mısır Valisi Hidiv İsmail Paşa'ya verdiği desteğin azalması ile Osmanlı yönetimi Hidive karşı daha rahat hareket eder ve Mustafa Fazıl Paşa'ya yeşil ışık yakar. Osmanlı yönetimi ile anlaşan Mustafa Fazıl Paşa Avrupa'daki Cemiyet üyelerine verdiği mali desteği çekerek mücadelenin sona erdiğini ve artık İstanbul'a dönmeleri gerektiğini bildirir. Namık Kemal bu çağrıya uyarak İstanbul'a dönerken, Sadrazam Ali Paşa'ya duyduğu kin yüzünden Ziya Paşa bu çağrıyı reddeder ve vatana ihanet pahasına Hidiv İsmail Paşa ile anlaşır Ali Paşa'ya karşı mücadele eder. Ziya Paşa Londra'da Hürriyet'i tek başına 90. Sayıya kadar çıkarır, Osmanlı yönetiminin girişimi veya Ali Suavi'nin açtığı dava üzerine Londra'dan kaçarak İsviçre'ye gelir ve 100. Sayıya kadar gazeteyi taş baskısıyla çıkara-

rır. Ali Paşa'nın ölümü üzerine gazetenin yayınına son vererek Namık Kemal gibi Ziya Paşa da Mehmet, Reşat ve Nuri Beylerle İstanbul'a döner (Ebüzziya 1973 (II):14-120).

Cemiyetin Avrupa'daki mücadelesi sadece Hürriyet'le sınırlı değildir. Londra'da Muhbir'i çıkaran Ali Suavi, orada yayınlama imkanı kaybolunca Paris'e geçer ve Ulum'u, 1870 Almanya Fransa Savaşı'nda Paris'ten kaçarak Muvakkaten Ulum Müşterilerine adlı gazete/dergiyi çıkarır. Yine ayrıca Cemiyet üyelerinden Sağır Ahmet Paşazade Mehmet Bey'in çıkarttığı İhtilal ile yine Mehmet Bey'in çıkarttığı İnkılap adlı gazeteler Yeni Osmanlılar'ın Avrupa'daki mücadelesinde yayınladıkları basın organları olarak dikkati çekmektedir (İskit 1943:26-27, Tanpınar 1988:228).

Cemiyetin siyasi alandaki mücadelesinde basın temel bir işlev görürken, üyelerin siyasi düşünceleri de basın organlarının o dönemde oynadığı rol ve Osmanlı'daki fikir hareketleri açısından önem taşımaktadır. Diğer fikri hareketler gibi kendilerinden öncekileri eleştirerek işe başlayan Cemiyet üyeleri, yetişmelerini borçlu oldukları Tanzimat'ın getirdiği ilkelerin temelinde İslam dini ve şeriatın uygulanmasından başka bir şey olmadığını ileri sürerler. Onlara göre yenileşme hareketlerinde belirli bir alanın dışına çıkılmamalı, fıkıh gibi bir kaynak dururken toplumda ikilik yaratacak olan Avrupa'dan kanun tercüme edilme işi sona erdirilmeliydi. Fikirlerinin kaynağı olarak İslam'ı görüyorlardı. Tanzimat onlara göre millî ve mahallî bir rönesans olmalıydı ve bu dinin ışığında yapılmalıydı. Namık Kemal başta olmak üzere diğer üyeler için "hürriyet ve meşrutiyet" fikirlerinin ayrı bir yeri vardı. Meşveret sisteminin kabul edilmesi halinde birçok problem çözüleceği gibi Türk olmayan diğer unsurlarla ilgili sorunlar da ortadan kalkmış olacaktı. Namık Kemal bu konuda daha da ileri giderek düşündükleri parlamenter sistemi bir proje haline bile getirmişti (Tanpınar 1988:229).

Bu dönemde Avrupa'da yayınlananlar dışında İstanbul'da da gazete ve dergiler çıkarılmıştır. 1868'de yayınlanan Terakki, 1869'da yayınlanan Mümeyyiz ve 1870'de yayınlanan Basiret, İbret, Asır, Memaliki Mahrusa, Hakayiku'l Vakayi, Hulasatü'l Efkâr, Diyojen vardır. Filip Efendi, Ali Reşit Bey, Rezaizade Ekrem, Ebüzziya Tevfik tarafından 1868'de yayınlanmaya başlayan Terakki Osmanlı toplumunun çıkarla-

rını ön planda tutarken kimilerine göre dönemin önde gelen gazetelerinden birisi olan Basiret'ten daha iyi bir gazete olarak görülüyordu. Gazete özellikle hürriyet kavramı üzerinde duruyordu. Ona göre özgürlük iyi ile kötüyü birbirinden ayırabilme idi ve bunun sağlanabilmesi için eğitime gerek vardı. Gazete 1870 Ağustosunda bir ay süreyle kapatılmasına rağmen bir daha çıkmadı. Gazetenin verdiği Kevkebi Şarki (Doğu Yıldızı) adlı ek yayını alanında ilkti. Yine aynı gruptan Letaifi Asar'da yayınlanan mizah ve karikatürler bu alanda ilki oluşturur. Gazetenin kapatılmasından sonra aynı kadronun Hakayikül Vakayi'i (Olayların Gerçeği) yayınladıkları görülür (Koloğlu 1992:38-39).

Aynı dönemde 15 Ekim 1869'da yayınlanan Mümeyyiz ilk çocuk gazetesi olma özelliği gösterirken, çocuk eğitimi ve yetiştirme yöntemleri konusunda yazılar yayınlamış ve 1870'de kapanmıştır. Bu dönemin diğer önemli yayın organlarından birisini 24 Ocak 1870'de Teodor Kasap tarafından çıkarılmaya başlanan ve ilk mizah dergisi olan Diyojen oluşturur (Kabacalı 1994:22-23). Namık Kemal'in makale ve eleştirilerinin yayımlandığı Diyojen mizah dergisi olmasına rağmen yönetimce birkaç kere, 13 Ocak 1873'de ise Ali Kararname (Kararname-i Ali)'ye dayanılarak tümüyle kapatılır. Arkasından ücretlerini alamayan tersane işçilerinin dilekçelerini yayınlayan Ebüzziya Tevfik'in çıkarmış olduğu Hadika kapatılır. Arkasından Ebüzziya Cüzdan ve 15 Mart 1873'de Sirac'ı çıkarır (Ebüzziya 1873 (II):176-200).

Dönemin önde gelen gazetelerinden birisini, adı gazetenin adıyla birlikte anılan Basiretçi Ali Bey tarafından çıkarılan Basiret oluşturdu. Ebüzziya'ya göre dönemin en çok okunan gazeteleri Basiret ve Hakayikül Vekayi idi (Ebüzziya 1973 (II):222). İlk olarak 1867'de bir gazete çıkarmak için Hariciye Nazırına (Dışişleri Bakanı) başvuran Ali Bey'e Girit'te çıkan karışıklıklar sebebiyle izin verilmez ve olaylar yatışmaya kadar beklemesi söylenir. Çünkü o dönemde gazete çıkarma izni isteyen Rumlar da vardır. Dilekçe numarasına alan Ali Bey iki yıl sonra olayların yatışması üzerine tekrar başvurarak gazete çıkarma iznini alır ve 23 Ocak 1870'den itibaren Basiret yayınlanmaya başlar (Kabacalı 1990:32-33). Gazete yönetiminde uzmanlaşmayı getirir ve konuları uzmanlarına yazdırdığı gibi izlenecek politikayı tartışan bir kadro oluşturur. Devlet memurluğundan ayrı o-

larak gazeteciliği gerçek anlamda meslek haline getirmeye çalışır. "Avrupa'da gazeteciler öyle saygın kişilerdir ki, bunlardan dışişleri bakanlığına yükselenler görülür; Osmanlı ülkesinde ise zaptiye neferi kadar haysiyetleri yoktur" ifadelerinin yer aldığı yazı üzerine Zaptiye Nazırı erlerine hakaret ederken padişahı hedef aldığını belirterek Ali Bey'i 90 gün hapse mahkum ettirir. Basiret tutarlı yayın politikası sayesinde sürekli on bin tirajı yakalayarak istikrarlı bir yayın politikası izlediğini göstermiştir (Koloğlu 1992:37-38). Ali Suavi'nin yazılarını yayınladığı için Mayıs 1878'de yakalanan Basiretçi Ali Bey Taşkısla'da beş buçuk ay tutuklu kaldıktan sonra Kudüs'e sürülmüş ve gazete kapanmış, otuz yıl sonra 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı üzerine tekrar yayınlanmaya başlanır (Topuz 1973:24-25).

Döneme damgasını vuran gazetelerden bir diğerini İbret oluşturur. Bir gazete çıkarılması için verilen izin talebinin Ali Kararname gereğince reddedilmesi üzerine izni daha önce Aleksan Sarrafyan isimli bir Ermeni tarafından alınan Kavkebi Şarki isimli gazete satın alınarak adı İbret'e çevrilir ve Namık Kemal, Reşad, Nuri, Ebüzziya Tevfik ve Mahir Beyler tarafından 13 Haziran 1872'de yayınlanmaya başlar. Beş gazetecinin imzası ile yayınlanan çıkış yazısında, kendilerinin bu meslekle uğraştıkları ve ellerinden geldiği kadar vatana hizmet, geçimlerini bu yoldan temin etmek, basını da bu amaca ulaşmada en büyük araç gördükleri için gazete çıkarmaya karar verdikleri belirtiliyordu. Yazının diğer bölümünde Şinasi'nin Tercümanı Ahval ve Tasviri Efkar'da yayınladığına benzer bir amaç görülür: "İnanışımıza göre burada gazetelerin en büyük vazifesi halkımıza siyasi kaideler ve medeni ilerlemelere ait malumat vermektir. Bunun için elimizden gelen bütün gayreti bu hizmette kullanacağız. Bununla beraber havadis vermekte de kusur etmeyeceğiz." Gazeteciler görevlerini yaparken Matbuat Nizamnamesi'ne uyacaklarını da belirtirler. Ebüzziya hatıralarında da amaçlarının kamuoyunu siyasi ve sosyal üslupla yetiştirmek olduğunu, gazetenin bu amaçla yayımlandığını, günlük haberler peşinde olmadıklarını, bununla birlikte siyasi makalelerden sonra günlük olup bitenleri de verdiklerini ancak esas üzerinde durdukları konunun sosyal ve siyasi olduğunu belirtir (Ebüzziya 1973 (II):122-123, 127).

Birinci sayısı iki baskı yapan gazete ilk gün yirmi beş bin satar ve kamuoyunun nabzını tut-

tuğu için de satışları on iki binin altına düşmez. Özellikle Namık Kemal'in haftada beş gün yayınlanan yazıları büyük ilgi görür. Gazete sadece ülkedeki sorunları haber ve eleştiri konusu yapmakla kalmaz aynı zamanda Avrupa gazetelerinden tespit edilebilen fikirleri ayrıntılı olarak kamuoyu nezdinde tartışır. Namık Kemal yazılarında İslam birliğini savunur ve diğer milletlere Türklerin liderliğinde bir araya gelme çağrısı yapar.

Yayın politikasına gösterilen tepki sonucunda gazete daha 27. Sayısında dört ay süreyle kapatılır ve Namık Kemal Gelibolu'ya mutasarrıf, Nuri Ankara'ya mektupçu, Reşat Bilecik'e kaymakam ve Ebüzziya Tevfik İzmir'e mahkeme başkatipliğine gönderilir. 1873 başında İstanbul'a dönen Namık Kemal tekrar İbret'in başına geçer. Sansüre saldıran yazıdan dolayı gazete tekrar bir ay süreyle kapatılır.

Gazetenin radikal çizgisi daha sonra da devam eder ve 1 Nisan 1873'de Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre piyesinin oynanması sonucunda olaylar çıkar ve dört gün sonra gazete kapatılır. Gazetenin kapatılış sebebi "hükümete bağlı olan millet" yerine "hükümetin egemen olan milleti" deyiminin kullanılmasıdır. Namık Kemal Magosa'ya, diğerleri Rodos ve Akka'ya sürgüne gönderilirler (Koloğlu 1992:39-40).

Bu dönemde gazeteleri kapatılan diğer bir gazeteci Ahmet Mithat Efendi olur. 29 Ağustos 1872'de yayınladığı Devir gazetesi daha ilk sayısında kapatılır. Akrabalarından Mehmet Cevdet adına yayınladığı Bedir ise 13. Sayısında tatil edilir. Her iki olay da Meşrutiyet ve hürriyet taraftarı Mithat Paşa'nın Sadrazamlığında gerçekleşir. Kullandığı sert üslup sebebiyle gazeteleri kapatılan Ahmet Mithat Efendi üç yıl iki ay süreyle sürgün cezalarına çarptırılır (Kabacalı 1990:42-43).

Basın alanında bunlar görülürken yönetimde de önemli değişiklikler olur. Mustafa Reşit Paşa'dan sonra bir döneme damgasını vuran Sadrazamlar Ali ve Fuat Paşalar ölürler. Yerlerine gelen Mahmut Nedim Paşa, Mütercim Rüşti Paşa, Esat Paşa ve Mithat Paşa Sadrazam olarak onların yerini dolduramadığı gibi idarede de boşluklar oluşur ve Tanzimat'la elde edilen haklarda tekrar eskiye dönülür. Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkması Meşrutiyet'in ilanını sağlayacaksa da arkasından şiddetli bir istibdat dönemi başlayacaktır.

C. İSTİBDAT DÖNEMİ

1876 yılından itibaren başlayan ve 1908'e kadar devam eden dönemde siyasi alanda önemli değişiklikler olurken basın organları açısından sansür, sürgün ve cezaları verilmiştir. Sultan Abdülaziz'in indirilmesi konusunda yönetimin üst düzeyinin anlaşması sonrasında 30 Mayıs 1876'da padişah değişir. Öteden beri padişah olmak isteyen V. Murat tahta çıkar, ancak uzun süre kalamaz ve birkaç ay sonra tahttan indirilerek yerine II. Abdülhamit tahta geçer. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve ölümü ile ilgili tartışmalar hala devam etmektedir. Serasker Hüseyin Avni Paşa, Mithat Paşa, Sadrazam Mütercim Rüşti Paşa ve Şeyh'ülİslam Hayri Efendi'nin ortak kararıyla yapılan Saltanatıdaki değişiklik kimilerine göre bir saray darbesiydi.

Sultan II. Abdülhamit'in tahta geçmeden önce verdiği söz doğrultusunda 23 Aralık 1876 tarihinde Meşrutiyet ilan edildi. Yeni ilan edilen Anayasa, idaredeki bir kısım üst yöneticilerin kendi aralarında anlaşarak padişahın yönetim üzerindeki ağırlığını azaltmak, şahsi yönetimine karşı bir denge unsuru olarak düşünülmüştü. Başta aydınlar olmak üzere yönetimin üst kademesinde bulunanlara göre yönetimin tek elde toplanması ülkenin ilerlemesini engelleyen bir unsurdu. (Said 45) Buna rağmen bir süre sonra Mithat Paşa Sultan Abdülaziz'in öldürülmesinden/ölümünden sorumlu tutularak Avrupa'ya sürgün edildi. 1877 yılı başında seçimler yapılarak seçilen 80'i Müslüman, 50'si gayrimüslim olmak üzere 130 üye ile Meclisi Mebusan ve Meclisi Ayan açıldı. 19 Mart 1877'de ilk toplantısını yapıp 28 Haziran 1877'ye kadar çalıştıktan sonra seçimler yenilendi. 13 Aralık 1877 ile 14 Şubat 1878 tarihleri arasında üç ay daha çalıştıktan sonra "93 Harbi" olarak bilinen 1877-78 OsmanlıRus Savaşı sebebiyle Sultan II. Abdülhamit tarafından kapatıldı ve bir daha açılmadı (Kabacalı 1993:47-50).

Birinci Meşrutiyet'le birlikte başlayan Meclis'li siyasal yapı uzun sürmez. 1876 ile 1908 arası döneme kısa bir süresi hariç olmak üzere Sultan II. Abdülhamit'in şahsi yönetimi hakimdir. İkinci velihtliği sırasında Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri ile görüşen Abdülhamit (Tanpınar 1988:223), saray entrikalarına şahit olmuş, amcası Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ile birlikte derinden sarsılmıştır. Dönem Osmanlı'nın dışta ve içte fiilen yıkılmayı yaşadığı bir süreyi içerir. 93 Harbi'nde Yeşilköy'e kadar

gelen Ruslar, İngiliz ve Fransızların baskısıyla geri çekilmek zorunda kalmışlarsa da savaş Osmanlı'nın artık eski gücünden çok uzaklarda olduğunu göstermiştir. İçerdeki hürriyet mücadelesi devletin yıkılmasını çabuklaştırırken, milliyetçilik akımının gelişmesi milletler mozaği olan Osmanlı Devleti bünyesindeki azınlıkların bağımsızlık mücadelesini kamçılar. Batılı devletlerin kışkırtması ile özellikle Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarında isyanlar ve tedhiş hareketleri yoğunlaşır. Dışarıdan başta İngiltere olmak üzere dönemin önde gelen devletlerinin baskısı, içerden aydınların hürriyet, azınlıkların bağımsızlık isteklerine rağmen Sultan II. Abdülhamit 93 Harbi dışında büyük toprak kaybına uğratmadan devleti 33 yıl boyunca yönetir.

Meclis'in tatil edilmesinden sonra yönetimi ele alan II. Abdülhamit tam bir baskı rejimi kurar. Karakteri gereği ehvamlı bir kişidir. Yönetimin önde gelen isimlerinin Abdülaziz'i tahttan indirmeleri, Abdülaziz'in hanımlarına yapılanlara şahit olması, şahsına yapılan suikast girişimleri, özellikle bir gazeteci ve din adamı olan Ali Suavi'nin giriştiği saray darbesi ve dışarıdan yapılan baskılar kendisini hastalık derecesine varan bir şüpheliliğe itmiştir. Bunun sonucu olarak büyük bir istihbarat teşkilatı oluşturmuş ve verilen jurnallere göre karar almıştır. Hatıralarında da jurnalciliğin kötü olduğunu belirtir ancak bundan vazgeçmenin mümkün olmadığını iddia eder. Gerekece olarak da ülkedeki "entrika"nın çokluğunu ileri sürer (Sultan 1987: 212-213).

1. Jön Türk Basını

Siyasi anlamda hürriyetlerin olmadığı bir ülkede basın organlarının serbest olarak yayın yapabilme imkanları da yoktur. Sadece Sultan II. Abdülhamit değil önceki dönemlerde de basın üzerinde sansür, sürgün ve cezalar vardır. Ancak özellikle 1878'den sonraki dönemde basının sınırlı dahi olsa hürriyetinden söz etmek mümkün değildir. Ülke içerisinde yayın yapabilmek için gerekli ortamı bulamayan dönemin gazetecileri yurt dışına kaçarak Yeni Osmanlılar'dan sonra ikinci olarak Jön Türk basınına oluşturmuştur. Bunlar arasında 1878'de Paris'te ve 1879'da Londra'da yayınlanan Hayal, 1880'de Cenevre'de çıkarılan İstikbal, 1881'de Paris'de yayınlanan Gencine-i Hayal vardır. Bu dönemde İngiltere başta olmak üzere Fransa, Avusturya, İsviçre, Belçika, Bulgaristan, Ro-

manya, İtalya, Yunanistan, Kıbrıs, Mısır, Amerika ve Brezilya'da çoğu Türkçe olmak üzere İngilizce, Fransızca, Almanca, Arapça, İbrani-ce gazeteler yayınlanmıştır. (Topuz 1973: 40)

Dönemin Jön Türk gazetelerinin önde gelenleri arasında yine Meşveret, Ezan, Mizan, Osmanlı, vardır (İnuğur 1982:291-300). Ahmet Rıza Bey tarafından 3 Aralık 1895 yılında Türkçe ve Fransızca olarak yayınlanan Meşveret, Abdülhamit idaresine karşı yürüttüğü mücadele ile ön plana çıkar. Auguste Compt'e'un fikirlerinden etkilenen ve pozitivismi savunan Ahmet Rıza Bey gazetede yönetim biçimi olarak meşrutiyeti ister. İttihat ve Terakki'nin yayın organı haline gelen gazetede Halil Ganem'in yazıları yanında gazeteye İstanbul'dan yazı gönderen İsmail Safa ve Kars Mebusu Muhiddin Paşaların yazıları yayınlanır. Osmanlı yönetiminin Fransız yönetime başvurusu sonucunda Ahmet Rıza Bey gazeteyi önce İsviçre, sonra Belçika'ya taşır. Diğer önemli bir gazete olan Ezan 1896'da Tunalı Hilmi tarafından Cenevre'de yayınlanırken, Dağıstanlı (Mizancı) Murat Bey'in çıkardığı Mizan 1897'de Kahire'de, daha sonra Cenevre'de yayınlanır. Murat Bey'in İstanbul'a dönmesi üzerine Mizan kapanır (Tokgöz 1993:32, Emil 1979).

Mizan'ın kapanmasından sonra İttihatçılardan İshak Sukuti ile Abdullah Cevdet 1 Aralık 1897'de Cenevre'de Türkçe ve Fransızca olarak Osmanlı adlı gazeteyi çıkarırlar. Osmanlı 1 Haziran 1900'e kadar Cenevre'de yayımlandıktan sonra 62. Sayısı 10 Haziranda Londra'da, 69. Sayısı Folkestone'da çıkarılır. Burada yayınlanan son sayısı 15 Mart 1903 tarih ve 119. Sayıdır. 120. Sayıdan itibaren Kahire'de çıkmaya başlar. Dönemin önde gelen diğer Jön Türk gazeteleri arasında Prens Sebahattin tarafından 1906'da yayınlanan Terakki, Ahmet Rıza Bey tarafından 1902-1908 arasında yayınlanan Şurayı Ümmet, 1896'da Londra'da yayınlanan Hürriyet, 1897'de Kahire'de yayınlanan Kanunu Esasi, 1897'de Cenevre'de yayınlanan Hakikat, 1899'da Kahire'de yayınlanan Enini Mazlum, 1900'de Cenevre'de yayınlanan İntikam, 1901'de yayınlanan Yıldırım, La Foudre, 1901'de Folkestone'da yayınlanan Selamet, 1901'de yayınlanan Le Moniteur Ottomane, 1901'de yayınlanan Le Liberal Ottoman, 1904'te Cenevre'de Abdullah Cevdet tarafından yayınlanan İctihat, 1903'te yayınlanan La Federation Ottomane, 1905'de yayınlanan Ahali ve Rio de Janeiro'da yayınlanan El Rakib, New

York'ta yayınlanan El Hayyam, Viyana'da yayınlanan Die Freie Osmanische Post, Sofya'da yayınlanan Le Courier des Balkans vardır (Topuz 1973:41).

Ülke içerisindeki basın organlarına müdahale etmekle kalmayan Sultan Abdülhamit yönetimi dışarıda yayınlanan Türkçe gazetelere müdahale etmeye çalıştığı gibi Avrupa'da yayınlanan diğer gazetelere de kendisi ve Osmanlı Devleti ile ilgili yazılar yazdırmıştır. Bir anlamda dışarıda devletin propagandasını yapmaya yönelik bu tür yayınlara padişahın yaptığı ciddi maddi yardımlar vardır. Hatıralarında Sultan II. Abdülhamit yabancı gazetelerin kendisi ve takip ettiği siyasete ilişkin yazılara gereğinden fazla önem verdiğini belirtmektedir. Paris'te Notre Organe adlı gazeteyi çıkaran Rum gazeteci Nikolaides'e çok para verdiğini belirtirken, gazetecilere verilen nişan ve hediyelerin kendisi aleyhindeki çok sayıda gazete sebebiyle kimi zaman hiçbir fayda sağlamadığını belirterek kamuoyuna karşı fazla hassas olmamayı geç öğrendiğinden yakınır (Sultan 1987:213-214).

2. İstanbul'da Yayınlananlar

Kuşkucu tavrı ile sadece İstanbul basını üzerinde baskı kurmayan Sultan Abdülhamit, ülkede yayınlanan basın organlarına karşı uyguladığı sansürü dışarıdan gelen basın organlarına karşı da yürütüyordu. İlan edilen 1876 Anayasasının 12. Maddesi "Matbuat kanun dairesinde serbesttir." demesine rağmen bu serbestlik bir türlü kurulamamıştır (Kabacalı 1990:49). 1878'de Maarif Nazırlığı, Matbuat Müdürlüğü ve Zaptiye Nezareti yoluyla gazeteler üzerindeki sansür şiddetlenirken, Hariciye Nezareti'nde de basınla ilgili Matbuatı Hariciye Müdürlüğü kurulmuştur. 1880'de sansür siyasal olmayan dergilere de yayılırken, 1881'de Encümeni Teftiş ve Muayene Komisyonu görevlendirilir ve 1888'de matbaalarda basılan bütün eserlere sansür uygulanmaya başlar. Bütün bu uygulamalara rağmen yeni bir basın kanunu çıkartılmamış mevcut olan 1864 Matbuat Nizamnamesi ve 1867 tarihli Ali Kararname'ye göre işlem yapılmıştır (Koloğlu 1992:45).

Sultan II. Abdülhamit hatıralarında sansürü savunarak "bizde sansür elzemdir, mevcudiyetini tenkit edenler yanılmaktadır." der. Osmanlı'daki kurumların batıdakiler gibi kabul edilemeyeceğini belirterek, batıdaki kültürün daha yaygın olduğunu ileri sürer. Ona göre Osmanlı'da halk

"bilgisiz" ve "saf"tır. Bu halka büyük muamelesi değil çocuk muamelesi yapılmalı, ona zarar verecek yayınlardan halk korunmalıdır. Abdülhamit hatıralarında halktan "tebaa" olarak söz eder. Yurt dışından getirilen yayınlar Türkler değil Fransızlar, Rumlar ve Ermeniler tarafından getirilmektedir. Bu kitap ve romanların gazetelerde yayınlanması durumunda halkta kötü etkiler yaratacağını belirterek mevcut olumsuzlukların artacağından dolayı sansürün devam etmesi gerektiğini ileri sürer (Sultan 1987:119-120).

Genel olarak basın organlarının içeriklerine baktığı zaman haber öncelikli bir yer tutarken eleştiri ve yorumlar onu destekler. Haber konuları içerisinde her zaman siyasi haberlerin ayrı bir ağırlığı vardır. Özellikle okuyucu siyasi haberleri arar, bu haberlere ilişkin eleştiri ve yorumları ister. Basın organlarının siyasi haber ve yorum vermedikleri zamanda bir eksiklik oluşur ve bu eksiklik edebiyat, sanat ve kültüre ilişkin haber, bilgi ve yorumlarla giderilmeye çalışılır. Sultan II. Abdülhamit'in yönetim gücünü elinde toplayıp basın üzerindeki baskı ve sansürü artırması ile birlikte sansürden ve cezadan korkan basın çalışanları çareyi edebiyata ve kültüre yönelmekte buldular. Gazetelerde edebî eserler yayında yer alan tefrikalar büyük ilgi gördü ve bu durum Ahmet Mithat Efendi gibi dönemin önde gelen romancılarının doğmasına da fırsat yarattı.

Dönemin önde gelen yayın organlarından birisini oluşturan Tercümanı Hakikat 25 Haziran 1878'den itibaren Ahmet Mithat tarafından yayınlanmaya başlar. 1861'de Niş'e giden Ahmet Mithat, Tuna Vilayeti Mektubi Kalemî'de memuriyete girer. Tuna Vilayete Valisi Mithat Paşa ile tanışır ve onun gözüne girer ve daha sonra İstanbul'da Mithat Paşa'nın yardımcıları görür (Okay 1989:24). 1868'de Tuna vilayet gazetesinde mesleğe başlayan Ahmet Mithat, Mithat Paşa'nın desteğini almış, Zevra ve Basiret gazetelerinde çalışmış, Devir, Bedir ve Dağarcık gazetelerini çıkarmış, İbret'te görev yapmış, sürülmüş ve dönüşte Takvimi Vekayi'nin müdürlüğünü yapmıştır. Tecümanı Hakikat'i çıkardıktan sonra gazeteye büyük emek vermiş, neredeyse gazetenin yarısını kendi yazıları doldurmuştur. Uygulanan sıkı rejim gereği Ahmet Mithat Efendi yönetimle mücadeleye girişmek yerine öğretici bir gazetecilik yapmaya çalışmıştır. Gazetede eğitimle ilgili özel sayılar yayımlayarak basın organlarının eğitimlik fonk-

siyonlarının ilk örneklerini vermiştir. Birçok gazetecinin yetişmesinde gazetesi okul görevi üstlenen Ahmet Mithat'ın yetiştirdiği gazeteciler arasında Ahmet Rasim, Nigar Hanım, Halide Edip (Adivar), Hüseyin Rahmi (Gürpınar), Necip Asım, Ahmet İhsan (Tokgöz), Hüseyin Cahit (Yalçın) vardır. Gazete Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar yaşar (Tokgöz 1993:32-34).

Dönemin önde gelen gazetelerinden bir diğerini önce 1875 yılında Papüdopulas adında bir Rum tarafından yayınlanan, sonra 1882'de Mihran Efendi'nin sahipliğine ve Şemseddin Sami'nin başyazarlığına geçmesiyle popüleritesi artan Sabah oluşturur. Okuyucudan ilgi ve destek gören gazetede Ahmet Rasim, Mahmut Sadık, Diran Kelekyan, Hüseyin Cahit (Yalçın), Adnan Adivar, Ahmet Emin (Yalman), Enis Tahsin (Til) gibi daha sonra basın mesleğine damgasını vuran gazeteciler çalışmıştır. Daha sonra Ali Kemal'in Peyam gazetesi ile birleşerek Peyamı Sabah ismini aldı (Güz 1991:17-21) İttihatçılara muhalefetiyle tanınan gazetenin tirajı daha sonraki dönemlerde de büyük oranda arttı (Yalman 1971:293-295). Milli Mücadele'nin şiddetle aleyhinde bir yayın politikası izleyen gazete savaşın kazanılması ile birlikte kapanırken, Ali Kemal 1922 yılında öldürüldü (Koloğlu 1992:45-46).

Bu yıllarda çıkan bir diğer gazete, Sabah'a rakip olarak Ahmet Cevdet tarafından 1894 yılında yayınlanan İkdam olur. Güçlü bir yazar kadrosuna sahip olan gazetede Mahmut Sadık, Hüseyin Cahit (Yalçın), Cavit Bey (daha sonra Maliye Nazırı), Ali Reşat, Mahmut Ata, Veled Çelebi, Adnan Adivar, Şinasi Hikmet çalışır. Çalışanlar arasında daha sonra Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Falih Rıfkı (Atay) katılır. Başlığında "Türk Gazetesi" ibaresini kullanan ilk gazetedir. Yayın politikasında Sultan II. Abdülhamit'e yakın bir politika izlemiş ve ondan övgüyle, "Siz Allah'ın yerdeki gölgesisiniz, adalet kapımız büyük küçük herkese açıktır" diye yazmıştır. Uzunca bir yayın hayatına sahip olan gazete 1926 yılında kapanır (Topuz 1973:74-75).

Dönemin önde gelen yayın organları arasında Vakıf'te vardır. 26 Mayıs 1875 tarihinde Filip Efendi tarafından yayınlanmaya başlanan gazete her türlü haberi vereceğini başlığının altında ifade eder. Dönemin şartları gereği yönetime yakın bir politika izleyen gazete çıkış yazısında da izin verildiği oranda yayın yapacağını ifade

eder. Kamalpaşazade Sait Bey'in başyazarlığı döneminde önemli bir tiraj yakalar. 1884 yılında kapanırken Filip Efendi Tarik gazetesini çıkarır (Yerlikaya 1996:25-37). Yönetimle uyumlu çalışan dönemin diğer önemli yayın organları arasında 1886'da yayın hayatına başlayan Mizan gazetesi ve Ahmet İhsan (Tokgöz) yönetiminde yayın hayatına başlayan ve büyük okuyucu toplayan Serveti Fünun dergisi vardır. Avrupa'daki resimli dergiler örnek alınarak yayınlanan Serveti Fünun, padişahın maddi destek görmüş, 1893 Şikago Uluslararası Fuarı'nda ödül almıştır. Rezaizade Ekrem, Halit Ziya (Uşaklıgil) ve Tevfik Fikret dergiye güç katmıştır. Bunu takiben aynı kalitede çıkan Malumat ile diğer bir yayın organı olan Mecmua-i Ebüzziya'yı dönemin diğer dergileri içinde söyleyebiliriz.

D. YIKILMA DÖNEMİ

İstibdat dönemi sonunda Meşrutiyetin ilan edilmesi dönemin aydınlarına göre devletin kurtuluşu için önemli bir adım kabul edilirken sağlanan hürriyet ortamı uzun sürmemiştir. Meşrutiyetle birlikte başlayan basındaki sayısal yükselme ve tiraj artışı, basın alanına getirilen fiili ve hukuki sınırlamalar sebebiyle düşmüştür. Bir kısım basının da destek verdiği ve tarihe 31 Mart Olayı olarak geçen hareket ülke içerisindeki dengeleri alt üst ederken hürriyet ortamının sınırlandırılmasına da gerekçe teşkil etmiştir. Devletin içte ve dışta büyük sorunlar yaşadığı bu dönemde Trablusgarp ve Balkan Savaşlarını Birinci Dünya Savaşı takip etmiş, Dünya Savaşına Osmanlı Devleti'nin de katılması ile birlikte basın organlarına sansür gelmiş ve yeni Türk Devletinin kuruluşuna kadar sansür bir daha basının üzerinden kalkmamıştır.

İstibdat döneminin sona ermesi ile birlikte daha önce yönetimle işbirliği içerisinde yayınlarını sürdüren dönemin önde gelen dört büyük gazetesi olan İkdam, Sabah, Tercümanı Hakikat ve Saadet bir anda Meşrutiyet ve hürriyet savunucusu konumuna geldiler. Kadroları yenilendi ve İkdam sansürün kaldırılışının ikinci günü 25 Temmuz 1908'de Babanzade Hakkı, Hüseyin Cahit (Yalçın), Abdullah Cevdet ve Ahmet Rasim'i kadrosuna aldı. Kısa sürede tirajı kırk bine çıkarken Ahmet İhsan'ın (Tokgöz) çıkardığı Serveti Fünun günlük hale geldi. Kısa sürede birçok gazetenin yayın hayatına başladığı dönemde Millet, İttifak, Metin, Hürriyet, Yeni Asır, Rasin, İstiklal, Basiret, İbret ve daha birçok

gazete yayımlandı (Tokgöz 1993:151-152). Basın organlarının bir kısmı içerik değişikliği yaparken yeni gazete ve dergiler de yayınlanmaya başladı. Abdullah Zühtü ve Mahmut Sadık'ın Yeni Gazetesi, Hüseyin Cahit (Yalçın), Tefik Fikret ve Hüseyin Kazım'ın Tanin'i (sonradan Hüseyin Cahit tek başına kalacak ve daha sonra Maliye Nazırlığına getirilecek olan Cavit ve İsmail Hakkı'yı yanına alacak) bunlar arasındadır. Tanin İttihatçıları destekleyecek ve gazete bir süre sonra İttihatçıların yayın organı haline gelecektir. Tanin dışında ayrıca Yeni Tasvirî Efkâr da İttihatçılara destek verecektir. Ayrıca Hukukî Umumiye ve Selanik ve Manastır'da yayınlanan Şurayî Ümmet, Rumeli, Silah gibi gazeteler İttihat ve Terakki'yi desteklerler (Koloğlu 1992:56-57). Birçok defa kapatılan Tanin her seferinde başka isimlerle çıkar: Gazete kapatılınca 13 Ekim 1912'de Cenin, onun da kapatılması üzerine 21 Ekimde Senin, onun da kapatılması üzerine Hak ve o da kapatılınca Renin adıyla yayınlanır. Daha sonra Tanin'in yayınlanmasına izin verilir (Kabacalı 1990:90).

İttihat ve Terakki'nin yönetimdeki ağırlığı karşısında bir kısım basın organları muhalefet safına geçer. Ahrar Partisi'nin yayın organı olan Osmanlı, Mevlanzade Rifat'ın çıkardığı Hukukî Umumiye, Serbesti gazeteleri ile Mizancı Murat Bey'in Mizan'ı, Ali Kemal yönetimindeki İkdâm, Derviş Vahdeti'nin Volkan'ı, Cemiyeti İlmîye-i İslamiye'nin Beyanül Hak'ı muhalefet eden basın organları arasında yer almaktadır (Koloğlu 1992:57). Muhalefet eden gazetecilerin bir bölümü bir süre sonra öldürülür. Şiddetli muhalefeti ile tanınan Serbesti gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi 31 Mart Olayı'ndan sekiz gün önce öldürülür ve ilk basın şehidi olarak tarihe geçer. Arkasından on dört ay sonra 9 Haziran 1910'da Sadayî Millet gazetesi başyazarı Ahmet Samim, 10 Temmuz 1911'de ise Zeki Bey öldürülür (Topuz 1973: 107-111).

Tarihe 31 Mart Olayı olarak geçen 13 Nisan 1909'daki ayaklanma İttihat ve Terakki'nin yönetimi tam olarak ele geçirmesi ve II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesini sağlayan bir olay olarak karşımıza çıkar. Olayın kışkırtıcıları arasında yer alan ve 11 Aralık 1908'de çıkarılmaya başlanan Volkan yayımlandıktan kısa bir süre sonra isyanın planlayıcısı konumundaki İttihadı Muhammediye Cemiyeti'nin yayın organı haline gelir. Gazetenin kurucusu ve sahibi olan

Derviş Vahdeti dini motifleri kullanarak insanları yönetim aleyhine kışkırtır. Bunun üzerine başlayan olaylar Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelmesiyle bastırılır ve sorumlularına cezalar verilir (Akşin 1994). Derviş Vahdeti'nin millet ve milliyet kavramlarını reddederek milliyetçiliğe karşı çıkması ve İstanbul'da yönetime baş kaldırılmasında en önemli rolü oynaması sadece o dönem değil diğer dönem basın organları için de kötü bir örnek oluşturacak, basın organlarının daha sıkı denetlenmesini sağlayacaktır. Nitekim 31 Mart Olayı'ndan önce hazırlanmış olan Matbuat ve Matbaalar Kanununun yasalama süreci hızlanacak ve 16 Temmuz 1909'da yasalacaktır. Kanun II. Meşrutiyet ile birlikte sağlanan hürriyetçi ortamı hukuki anlamda sınırlandırırken, 1881 tarihli Fransız Basın Kanunu örnek alınarak hazırlanan ve sansür öngörmeyen Kanun, devlet güvenliğini bozacak veya ayaklanmayı kışkırtacak bir basın organının açılacak dava sonuçlanıncaya kadar hükümetçe kapatılabileceğini öngörüyordu. Sonraki tarihlerde daha ağır maddeler eklenen kanun 1931 yılına kadar yürürlükte kalacaktır (Kabacalı 1994:71-72).

II. Meşrutiyet'in hürriyetçi ortamında Türkçülük akımını desteklemek üzere İstanbul'da 24 Kasım 1911'de Türk Yurdu Derneği tarafından yayınlanan ve daha sonra Türk Ocağı'nın yayın organı olan Türk Yurdu (Karaer 1992:117-118), Türk Derneği, Halka Doğru, Türk Sözü, Selanik'te Genç Kalemler yayımlanırken, iktisadi konularda Ulumu İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası ile İktisadiyat Mecmuası, sosyal bilimler alanında Ziya Gökalp'in Yeni Mecmuası, Abdullah Cevdet'in İttihad'ı, Baha Tefik'in Felsefe Mecmuası, sosyalist yayınlar içerisinde (İştirakçi) Hüseyin Hilmi'nin İştirak'i, Sosyalist, İnsaniyet, Medeniyet ve İdrak'i, İslamcı yayınlar arasında Mehmet Akif, Manastırlı İsmail Hakkı, Mehmet Tahir, Musa Kazım, Ahmet Naim gibi yazarların çıkardığı Sıratı Müstakim (daha sonra adı Sebilü'rReşad), Ceride-i Sufiye, BeyanülHak, İslam Mecmuası, mizah ve karikatür alanında Kalem, kadın dergileri arasında Mehasin, Demet, Kadınlar Dünyası, Kadın, çocuk dergileri arasında Arkadaş, Talebe, Muallim, Çocuk Yurdu vardır. Hüseyin Cahit (Yalçın), Ahmet Emin (Yalman), Yunus Nadi (Abaloğlu), Necmettin (Sadak), Ali Naci (Karacan) gibi gazetecilik mesleğine Cumhuriyetten sonra da devam edecek olan gazetecilerin bu dönemde de etkili olduğu görülür. I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte yayın

organlarının bir çoğu kapanırken dönemin etkili gazeteleri olarak Tanin, İkdam, Tasviri Efkar, Sabah dikkati çeke (Koloğlu 1992:56-60, Topuz 1973:117-120, Tokgöz 1993:182-212).

I. Dünyü Savaşı sırasında baskı ve sansüre ekonomik sıkıntılar de eklenince II. Meşrutiyet ortamında hızla çoğalan basın organlarının sayısı oldukça düşmekle birlikte Milli Mücadele döneminin başlamasından sonra basın organları Anadolu Hareketini destekleyenler ve ona karşı çıkanlar olmak üzere ikiye ayrılacak, Ankara Hükümeti'ne karşı şiddetli muhalefet yapanlar savaşın kazanılması ile yayın politikalarını değiştireceklerdir. Özellikle Ali Kemal'in Peyamı Sabah ile Refik Halit'in (Karay) Aydede'si bunlar arasında yer almaktadır. Zaferle birlikte Ankara yönetimine destek vermelerine rağmen bu gazeteciler cezalandırılmaktan kurtulamayacaklardır (Güz 1991, Öztoprak 1983).

SONUÇ

Matbaada olduğu gibi basında da Avrupa'dan çok sonra Osmanlı'ya gelen gazete kısa sürede gelişme gösterememiştir. Avrupa'da ilk gazetenin yayınlanmasından iki asrı aşkın bir süre sonra İstanbul'da ilk Türkçe gazete yayınlanmasına rağmen basının toplum içerisinde yer edinebilmesi mümkün olamamıştır. İlk çıkan yabancı dilde ve azınlık dillerindeki gazetelerde de Türkçe ilk gazeteler olan Takvimi Vekayi ve Ceride-i Havadis'te olduğu gibi içerik, tiraj ve kamuoyunun ilgisini çekme açısından bir başarı söz konusu olamamıştır. İlk çıkan gazeteler büyük oranda devletin destek ve yardımlarıyla ayakta kalabilmişlerdir.

Batılı anlamda ilk gazete ve gazetecilik 1860'da Tercümanı Ahval'le başlamış, Şinasi'nin yönetim ve yazılarıyla gazetecilik içerik açısından zenginleşirken, şekil bakımından da büyük gelişme göstermiştir. 1860'lı yıllardaki gazete ve gazetecilik dünyada benzeri olmayan bir fonksiyon üstlenerek eğitimden, eğlenceye, kamuoyunun oluşumundan kitaba, haberdan eleştiriye kadar birçok fonksiyonu yerine getirmiştir. Birçok açıdan ilklerin yaşandığı bu dönemde gazetecilik bir meslek haline gelirken, gazetede başlık, mizanpaj, yorum ve eleştiri, basın dili, imla kuralları, okuyucuya saygı ve okuyucunun ilgisini çekme, okuyucunun yetiştirilmesi ve eğitilmesi gibi birçok yenilikler uygulama alanına konmuştur. Basın organlarının etkinlik kazanması ile bir-

likte yönetimin gazeteler üzerindeki baskı ve denetimi artmış, dönemin aynı zamanda devlet memuru olan gazetecileri, memuriyetleri sebebiyle Anadolu'ya sürgün edilmelerinden sonra yurt dışına kaçmışlar ve Avrupa'da Türkçe basın oluşmuştur. Tanzimat'ın yetiştirdiği genç neslin eline geçen yenileşmenin bayraktarlığında gazete temel bir işlev görmüş, haberler, fikirler, eleştiriler gazete vasıtasıyla yapılmıştır. İyi niyetli ve idealist düşüncelere rağmen bu dönem yayınlanan özellikle yurt dışı basını siyasi emeller peşinde koşanların amaçları için bir araç konumuna düşürülmüştür.

Dönemin aydınlarının gazeteler vasıtasıyla kamuoyuna anlattığı meşruti yönetim fikri 1876'da gerçekleşmesine rağmen savaş sebebiyle Anayasanın kabulünün akabinde Meclis fes edilmiş ve Tanzimat öncesi duruma dönmüştür. Ülkede kurulan istibdat rejimi basın alanında da kendisini göstermiş, gazete ve dergilerin birçoğu kapanmış, kalanları ise siyasi haber ve yorumdan uzak yönetimin güdümünde basın organları olarak edebiyat ve kültüre yönelmişlerdir. Baskı ve sansüre rağmen yayınının sürdüren basın organlarının padişahın maddi yardım aldığı da olmuştur.

II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte gerçek anlamda basın organlarına sağlanan hürriyet ortamı önce fiili olarak baskı ve tehditle sınırlandırılmış, sonra getirilen baskıcı ortamla gazete ve dergiler yayınlarına ara vermek veya kapanmak zorunda kalmışlardır. II. Meşrutiyet ortamı basın organları arasında uzmanlaşmayı daha belirgin hale getirirken siyasi görüşleri yaymak ve değişik mesleklerdeki insanlara hitap etmek üzere gazete ve dergiler çıkarılmıştır. I. Dünyü Savaşı ile birlikte konan sansür Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşuna kadar sürmüştür.

KAYNAKLAR

- Abadan N (1961) Gazeteciliğin Gelişim Safhaları, Siyasal Bilgiler Fakültesi Derg, C.XVI, S.1, Ankara.
- Akşin S (1994) Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Alemdar K (1980) İstanbul (1875-1964), AİTİ-A GHİYO Yayını, Ankara.
- Alemdar K (1981) Türkiye'de Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri, Ankara.
- Berkes N (Tarihsiz) Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul.

- Binark İ (1981) Türkiye'ye Matbaanın Geç Girişinin İctimai-Ruhi Sebepleri, Ankara.
- Çakır H (1997) Osmanlı Basınında Reklam, E- lit Reklamcılık, Ankara.
- Danışman A (1983) Basın Yoluyla Düşünce Açıklamanın Tarihçesi, Basın Ve Basının Karşılaştığı Hukuki Sorunlar, Hürriyet Vakfı Eğitim Yayınları, İstanbul.
- Ebüzziya T (1973) Yeni Osmanlılar Tarihi, C.I, İstanbul.
- Ebüzziya T (1973) Yeni Osmanlılar Tarihi, C.II, İstanbul.
- Ebüzziya Z (1997) Şinasi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Emil B (1979) Mizancı Murat Bey, Hayatı ve Eserleri, İstanbul.
- Ersoy O (1959) Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve Basılan İlk Eserler, Ankara.
- Ertuğ H R (1979) Arap Harfleriyle İlk Basımlar, Basım Ve Yayımcılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı, Türk Kütüphaneciler Derneği Yayını, Ankara.
- Galanti A (1928) Türkler Ve Yahudiler
- Gerçek SN (1939) Türk Matbaacılığı I, İstanbul.
- Güz N (1987) Türkiye'de Matbaanın Kurulması, G.Ü. Basın Yayın Y.O. Derg, 89, Ankara.
- Güz N (1991) Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri (1920-1927), GÜ BYYO Yayını, Ankara.
- İnuğur MN (1982) Basın ve Yayın Tarihi, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- İskit SR (1939) Türkiyede Neşriyat Hareketleri, İstanbul.
- İskit SR (1943) Türkiyede Matbuat İdareleri ve Politikaları, Ankara.
- İskit SR (1939) Türkiye'de Matbuat Rejimleri, Ankara.
- Kabacalı A (1990) Türkiye'de Basın Sansürü, Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul.
- Kabacalı A (1993) Türkiye'de Siyasi Cinayetler, İstanbul.
- Kabacalı A (1994) Türk Basınında Demokrasi, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Kapucu A (1976) Birinci Meşrutiyet İhaneti, Konya.
- Karaer İ (1992) Türk Ocakları (1912-1913), Türk Yurdu Neşriyatı, Ankara.
- Koloğlu O (1992) Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kurdakul N (1997) Tanzimat Dönemi Basınında SosyoEkonomik Fikir Hareketleri, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- Kuntay MC (1946) Sarıklı İhtilalci Ali Suavi, İstanbul.
- Lewis B (1970) Modern Türkiyenin Doğuşu, M. Kıratlı (çev), Ankara
- Okay O (1989) Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Mithat Efendi, İstanbul.
- Öztoprak İ (1983) Kurtuluş Savaşında Türk Basını, Ankara.
- Öztuna Y (1983) Büyük Türkiye Tarihi, C. XI, İstanbul.
- Said Halim Paşa (Tarihsiz) Buhranlarımız, İstanbul.
- Sultan Abdülhamit (1987) Siyasi Hatıratım, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Tanpınar AH (1988) 19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- Tokgöz Aİ (1993) Matbuat Hatıralarım, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Topuz H (1973) 100 Soruda Türk Basın Tarihi, İstanbul.
- Uzunçarşılı İH (1956) Osmanlı Tarihi C.IV, Ankara.
- Ünver AS (1979) İbrahim Müteferrika'nın Bilimsel Yönü İle Yayınlarındaki Özellikler, Basım Ve Yayımcılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı, Türk Kütüphaneciler Derneği Yayını, Ankara.
- Yalman AE (1971) Yakın Tarihte Gördüklerimiz, Geçirdiklerimiz, C.I, İstanbul.
- Yazıcı N (1983) Takvimî Vekayi, GÜ BYYO Yayını, Ankara.
- Yerlikaya İ (1996) Vakit Gazetesi (1875-1996), Kırıkkale.
- Yılmaz D (1993) Türkiye'de Gazetecilik Dilinin Doğuşu, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Derg 1992-1993, İstanbul.
- Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi (1970) İstanbul. ■